

Východní otázka a srbská a řecká národní revoluce

Na přelomu 18. a 19. století se do rozvoje a řešení Východní otázky zapojil nový historický faktor, jehož význam se postupně stal rozhodujícím. Tímto faktorem byla národně revoluční a osvobozenecská hnutí balkánských národů. Tato hnutí byla vyvolána, resp. vznikla v důsledku řady historických příčin: prohlubováním vnitřní krize osmanského impéria, kulturním a politickým „dospíváním“ a probouzením národního vědomí balkánských národů, inspirujícími myšlenkami evropského osvícenství a zejména pak příkladem Velké francouzské revoluce. K tomu se přidružovaly i spory evropských velmocí kolem evropského jihovýchodu a východního Středomoří jakož i stálé pokusy některých z nich o narušení integrity, ba o zničení osmanského impéria. Východní otázka se tedy vstupem do 19. století značně zkomplikovala, neboť se stala složitější o jednu komponentu, bez jejíhož působení ji není možno zkoumat ani pochopit. Národnostní problémy v evropské části osmanské říše se totiž staly jedním z nejsilnějších hybatelů Východní otázky, ale směr a tempo jejich rozvoje většinou vždy velice silně závisely na vnějších, mezinárodních faktorech.

Reformní pokusy Selima III. a odstředivé snahy provinčních pašů

Kořeny krize osmanské říše ležely v postupném úpadku základů společensko-ekonomického systému, na nichž stát spočíval. Výše jsme již vzpomenuli zánik sipáhijsko-timárského systému, jenž kdysi tvořil pilíř vojenské síly říše, ale také zaručoval sociální smír mezi „rájou“ a státem. Nový číftlický systém znevolňoval křesťanské rolníky, kteří byli stále více a více doslova vykořisťováni, zatímco begové a agové bohatli a vyhýbali se přitom svým povinnostem vůči sultánu a státu. Vliv centra slábl, kdežto janičáři, sipáhijské i provinční úředníci projevovali stále větší nedisciplinovanost a svévoli, přičemž křesťanská „rája“ stále hůře snášela sílící ekonomický nátlak z jejich strany. Ti, co měli být pilířem systému, požadovali větší a větší práva a privilegia. Zemi, zejména však její evropskou část, tak na konci 18. století zachvátil chaos. Tuto situaci si dobře uvědomoval

nový osvícený turecký sultán Selim III. (1789–1807), který „svým charakterem a ušlechtilou snahou pracovati pro dobro své země vynikal vysoko nad jiné sultány turecké“.³ Selim III. chtěl i jinak říši reformovat: snažil se především vybudovat moderní armádu, vycvičenou podle západoevropských vzorů nejlépe pruskými a francouzskými důstojníky, a k tomu samozřejmě potřeboval rozpustit tradiční složky armády, které se mezi tím staly brzdou rozvoje celého státu, a totiž janičárskou pěchotu, a vůbec celou instituci janičárů, „kteří svou zbýjností a náchylností ke vzpourám a vkládání se do státních záležitostí byli na překážku každému zlepšení poměrův“,⁴ a sipáhijskou jízdu.⁵ Celý soubor jeho zákonů, nazvaný *nizam i džemahid*, vydaný v prvních letech jeho vlády, měl za cíl omezit a reformovat sipáhijský lenní systém a zároveň zabránit spontánní přeměně sipáhijských lén na čifliky.

Všechny sultánovy reformy, omezující samostatnost sipáhiů a janičárů, se projevil prudkým odporem těchto vrstev, který měl často i charakter odstředivých tendencí, kdy se jednotliví odbojní pašové pokoušeli vzepřít vůli Istanbulu. Prvním z nich byl janinský Ali paša Tepelendi (Tepelen) (1741–1822), který od přelomu 18. a 19. století až do roku 1822 ovládal jižní Albánii. Dnes jej Albánci považují za jednoho ze sjednotitelů albánských zemí. Ali paša Portě pomohl pokořit několik odbojných vasalů a vyznamenal se také ve válečných operacích v Banátu ve válce s Rakouskem. Proto Porta zpočátku ani příliš nenamítala, když se roku 1788 lstí a podplácením zmocnil janinského pašaliku. S jeho jménem je spojena řada neslýchaných krutostí a masakrů: vyvrácení Moskopolje, cincarského města s více než 60 000 obyvateli, masakr v roce 1798 v Preveze, bývalém benátském epirském městě, které po pádu republiky připadlo Francii, krutým potlačením povstání Suliotů v roce 1803 aj.⁶ Od roku 1807 pak vládl prakticky neomezeně v jižní Albánii, Epiru, Thesálii a jižní Makedonii a do Cařihradu odváděl pouze roční poplatek. Anglie, Francie a Rusko měly při jeho dvoře dokonce generální konsuly. V době jeho největší slávy se odhadovalo, že může postavit do pole až stotisícovou armádu. Teprve Selimův nástupce Mahmut II. proti němu vypravil vojsko, před nímž se Ali paša 10.

3 Hýbl. (= František Hýbl), *Turecko (dějin politické)*. Ottův slovník naučný XXV. Praha 1906, s. 897.

4 Tamtéž.

5 Právě reforma armády Selima III. stála doslova hlavu. Když v roce 1805 hatt-i šerifem vyhlásil vojenskou povinnost, „rekrutaci“ všech muslimských mladíků mezi 20–25 lety do svého „Nového vojska“ (tur. *Nizam-i Cedit*), vyvolalo toto opatření jak v Istanbulu, tak v provinciích takovou míru nespokojenosti, jež se po vypuknutí rusko-turecké války v roce 1806 a po prvních neúspěších přetvořila v otevřenou vzpouru proti sultánovi. Ten byl v květnu 1807 svržen, internován a nedlouho poté v internaci zabit. Reformy tím byly na delší dobu ohroženy. Sultánu Mahmutu II., který byl po krátké době zmatků nastolen skupinou kolem vlivného rusčuckého paši (Rusčuk – dnes Ruse v Bulharsku) Mustafou Bajraktarem, blízkým příznivcem svrženého sultána, ale trvalo dalších 20 let, než se s janičáry definitivně vypořádal.

6 V době rakousko-rusko-turecké války se podařilo vyslanci Kateřiny Veliké přimět tento nepokorný původem řecko-albánský, v té době již ovšem pouze řecký kmen, sídlící v jedenácti obcích v oblasti Suli na jihu Epiru k vystoupení proti osmanské říši.

ledna 1822 odhodlal ke kapitulaci. Byla mu sice zaručena bezpečnost, ale slovo vítězové nedodrželi a 5. února byl zavražděn. V jeho paláci údajně bylo nalezeno 10 milionů zlatých hotových peněz...

Východní část Rumelie ovládl koncem 18. století Osman Pasvanoglu (1758–1807). Tento vzbouřenec pocházející z vážené vidinské janičárské rodiny měl zkušenosti z vojenské služby valašskému fanariotskému knížeti Nikolaosi Mavrogenisovi. Později při svém odporu proti „nemuslimským reformám“ Selima III. dobyl roku 1794 Vidin a odtud pak neomezeně vládl do roku 1807 území dnešního severozápadního Bulharska a severovýchodního Srbska, přičemž usiloval o rozšíření svého panství i na jihovýchod (podnikal výpravy až k Drinopoli a jinam do Thrákie). Osman byl sice nábožensky tolerantní, ale jeho vláda přinesla naprosté zpustošení zejména severovýchodního Bulharska. Pokusy zlomit jej byly neúspěšné a sultán jej musil uznat za pašu vidinského. Teprve vzpoura rumelijských begů, jimž jeho vláda, v důsledku níž z jejich vesnic sbíhali poddaní a begové tak trpěli velké ekonomické újmy, po všech stránkách velmi škodila, otrásla jeho mocí. Roku 1804, za srbské revoluce, se pak smířil se sultánem docela.

Zpustošení Bulharska bylo zapříčiněno zejména tím, že Osman poskytoval na svém území útočiště loupežným oddílům krdžalijů (tur. *kırcalı* = loupežník) či daalijů (*dağlı* = horal). Jádrem těchto oddílů byli vojáci a janičáři, propuštění z armády po válce s Rakouskem a Ruskem (1792), kteří, jak se v Turecké říši již nejednou stalo, odepřeli složit zbraň, shlukli se v Thrákii a dali se na „zboj“. K nim se přidružilo mnoho jiných nepokojných živlů bez rozdílu náboženství a národností, a tak jejich počet brzy vzrostl až na 25 000! Oddíly krdžalijů byly vojensky zorganizovány, jejich příslušníci byli všichni jízdní, nádherně odění, ozbrojeni šavlemi a populárními dlouhými puškami, které leckde na Balkáně přetrvaly až do 20. století (a jimž se odtud také říkalo krdžalijky). Mezi jinými krdžalijskými vůdci vynikli zejména Kara Feiz, bulharský hajduk Indže vojvoda, jenž později padl jako jeden z vůdců povstání ve Valašsku v roce 1821, jistou dobu působil mezi krdžaliji i pozdější velký vezír Mustafa paša Bajraktar aj. „*V táborech svých měli mnoho žen a dívek, jež dílem se k nim přidružily, dílem byly uneseny*“.⁷ Je jasné, že pětadvacetitisícové „vojsko“ nebylo snadné vydržovat. Krdžaliové přepadali města a vesnice, vybírali výpalné v penězích i potravinách a dále tak zbídačovali již tak dosti zbídačené křesťanské obyvatelstvo. Po dvanáct let byla turecká vláda vůči nim prakticky bezmocná. Vojska, která na ně posílala, se k nim dokonce z části přidávala. Nejvíce od nich trpělo Bulharsko, jejich „spanilé jízdy“ ale zasahovaly i do Thrákie a Makedonie. Krdžaliové stáli vždy na straně těch, kdo odmítali nové reformy. V roce 1799 Kara Feiz ležel u Rodosta a dokonce přerušil spojení mezi Cařihradem a Drinopolí! V letech 1800–1803 podnikali krdžaliové nájezdy i přes Dunaj do Valašska. K jejich porážce nakonec přispělo vystoupení rumelijských sipáhijů, kteří již nebyli ochotni snášet ničení svých vesnic.

7 *Krdžalijové*. Ottův slovník naučný XV. Praha 1900, s. 105.

Krdžalijskou moc také výrazně oslabil srbská revoluce proti jejich spojencům – dahiům (janičárským důstojníkům ovládajícím bělehradský pašalik). Téhož roku (1804) poslal proti krdžalijům Selim III. malé, ale evropsky vycvičené vojsko a krdžalijové tak byli dílem pobiti, dílem rozprášeni. Jejich zbytky se obrátily jednak pod ochranu Pasvanoglua, jednak jako nečetné roty loupežnické trvaly ještě nějaký čas, až zvolna zanikly.

Rádění janičářů odmítajících sultánské reformy v bělehradském pašalíku dokonce zapříčinilo, že místní paša Hadži Mustafa (1733–1801, jako valí bělehradského pašalíku od roku 1793) vyzval po skončení turecko-rakouské války v roce 1793 křesťanské obyvatelstvo, aby vytvořilo ozbrojené oddíly (srbské síly pod vedením Stanka Arambašiče čítaly 15 000 mužů!) a pomohlo tureckým jednotkám zlomit jejich odpor, což se také stalo a janičáři byli z pašalíku vypuzeni, a odešli pod ochranu Osmana Pasvanoglua. Tento do té doby zcela bezprecedentní a také mimořádný reformní počín prakticky znamenal uznání jisté samosprávy Srbů v pašalíku v čele s tzv. knezi, správci okrsku obcí, kteří s pašovým svolením vybírali daně. Instituce knezů ostatně vznikla v dobách dvacetiletého panování habsburské říše ve větším díle bělehradského pašalíku po uzavření míru v Požarevci. V porovnání s okolními pašalíky připomínala situace na území spravovaném Hadži Mustafou téměř ráj, do něž se také z jihu stěhovali další a další křesťané. Pašalik byl převážně osídlen pravoslavnými Srby (kol. 400 000), dále zde žilo asi 20 000 slovanských muslimů a 900 sipáhijů, jejichž vztahy s křesťanskými rolníky byly bezesporu lepší než vztahy rumunských bojarů či ruské šlechty s jejich poddanými. Tento slibný vývoj, který svým příkladem mohl skutečně změnit vnitřní politiku turecké říše směrem k tomu, co bychom dnes nazvali státně uznanou multikulturalitou, ovšem byl zvrácen v důsledku obtíží, které vyvolala situace na evropském velmocenském kolbišti po Velké francouzské revoluci.

Egyptské intermezzo

Právě v době, kdy Turecko, s výjimkou Bělehradského pašalíku, upadalo do stále většího chaosu a první velké reformní hnutí se dostávalo do naprosté defenzívy, byla říše vystavena novým úderům z vnějšku. První z nich přišel z Francie, země, s níž osmanská říše díky režimu kapitulací měla již od poloviny 16. století vztahy v podstatě přátelské a spojenecké. Revoluční Francie se ovšem pod vlivem mladého generála Napoleona Bonaparta rozhodla učinit změny i na tomto poli a využít slabosti říše ke svým zájmům. Pro své cíle si vybrala jinou hraniční provincii, Egypt, v níž se mamlučtí begové již od rusko-turecké války z let 1768–1774 úspěšně snažili o podobné působení jako Ali paša v Epiru.

I přes dílčí úspěchy se zde sultánovi nedařilo vrátit moc zcela pod svoji kontrolu. A právě nestálost sultánské moci v této provincii se Francie pokusila využít. Její snaha nebyla ani tak zaměřena proti sultánovi, jako spíše vedena kalkulem, aby si pro případ rozpadu osmanské říše – a situace v pohraničních provinciích i všeobecný odpor proti reformám Selima III. dával možnost i takového vývoje situace – zajistila východní Středomoří jako svoji zájmovou sféru zejména proti Anglii a potažmo i proti Rusku (pokud by se mu podařilo v případě rozpadu říše ovládnout úžiny). Napoleon dobře využil situace, kdy sultán vyslal své elitní vojsko, aby se (neúspěšně) vypořádalo s Osmanem Pasvanogluem a vyplul 19. května 1798 z Toulonu s francouzskou flotilou směrem na Egypt. Cestou ještě obsadil sídlo Řádu maltézkých rytířů Maltu (a řád se poté na několik desetiletí uchýlil pod patronaci ruského cara). Francouzský expediční sbor se pak úspěšně vylodil v Egyptě, porazil vojsko mamlúckých begů a ovládl zemi s tím, že pomáhá sultánovi potrestat nepokorné begy! Na nátlak Ruska a Anglie (admirál Horatio Nelson již 1. srpna 1798 zničil u Alexandrie kotvící francouzské loďstvo a odřízl tak francouzskému expedičnímu sboru kontakt s vlastní) nakonec sultán uzavřel spojenecké smlouvy s Ruskem a Anglií a vyhlásil revoluční Francii válku. Sdružené turecko-ruské loďstvo přitom obsadilo Jónské ostrovy, kdysi území Benátské republiky, které mírem v Campo Formiu (17. října 1797) připadlo Francii. Francouzská města na pevnině, dříve ve vlastnictví Benátské republiky (Parga, Preveza, Vonitsa, Butrint) na Francouzích krvavě dobyl Ali paša Janinský. Ovšem ani spolupráce s tak mocnými spojenci neodvrátila porážky vojsk, která sultán poslal vstříc francouzskému expedičnímu sboru pronikajícím do Sýrie. Teprve zoufalý (a úspěšný) šedesátidenní odpor obránců pevnosti Akkon (Akko) a mor, který propukl v Napoleonově vojsku, přiměl Francouze k návratu do Egypta, kde v červnu 1799 porazili další tureckou armádu. Egyptské obyvatele si ovšem revoluční vojsko příliš nezískalo, na obsazených územích se chovalo velice krutě. Poté, co se Napoleon vrátil do Francie a v Egyptě ponechal pouze dvacetitisícový sbor pod vedení generála Jeana-Baptiste Klébera (1753–1800), se Francouzi v Egyptě drželi do roku 1801, nakonec však, vzhledem k bezvýchodnosti dalšího boje s turecko-anglickou přesilou, přistoupili na čestný ústup se zbraněmi a jejich zbytky se vrátily do vlasti.

Sultán se ovšem příliš nespolehal na přátelství Angličanů, jejichž indický sbor vystřídal Francouze v Egyptě, a pokoušel se prostřednictvím Pruska uzavřít s Francií mír. Napoleon, již jako první konzul, na předběžný mír 9. října 1801 přistoupil a zřekl se přitom oficiálně Jónských ostrovů a Egypta, které již ani tak nevladl. Plodem turecko-ruského spojení byla zvláštní *republika Sedmi jónských ostrovů*, sice pod suverenitou Vysoké Porty, nicméně fakticky pod ruským protektorátem a s vlastní ústavou.⁸ Ve správě této

8 Francouzi se na Jónské ostrovy vrátili v letech 1807–1809, aniž by ovšem zřízení zrušili. Poté ostrovy, s výjimkou Korfu, který odolával až do roku 1814, spravovala jako „Spojené státy Jónských ostrovů“ Velká Británie, která je v roce 1864 předala Řecku.

svérázné republiky na sebe poprvé upozornil korfský rodák Joannis Kapodistrias (1776–1831), pozdější carský diplomat a také první prezident osvobozeného Řecka. Pevninská města Parga, Preveza, Vonitsa a Butrint byla postoupena Turecku, nicméně v nich byla, podobně jako v podunajských knížectvím, zaručena křesťanům naprostá rovnoprávnost ve víře a smlouva také zakazovala stěhování nekřesťanského obyvatelstva do měst. Rusko si tak opět upevnilo status jakéhosi protektora nad křesťanským obyvatelstvem říše a také možnost zasahovat do vnitřních tureckých záležitostí. Privilegia Jónských ostrovů, a také podunajských knížectví, přitom brzy na to posloužila jako vzor pro povstale Srby. Definitivní mír s Tureckem Francie podepsala 25. června 1802. Na základě tohoto míru také v následujícím roce opustila Egypt i anglická vojska.

Mamlúčtí begové se po odchodu okupačních vojsk opět pokoušeli získat moc. Potají jim proti Vysoké Portě pomáhal ten, kdo měl naopak být jejím pilířem, vůdce dobrovolnických albánských oddílů, které přišly na pomoc tureckému vojsku po odchodu Napoleona v roce 1801, Muhammad Alí. Tento již tehdy mimořádně schopný muž „hrál“ na obě strany, a nakonec jej na doporučení egyptské ulemy sultán jmenoval novým egyptským valím (místodržícím) (1806). Francouzská diplomacie jej brzy začala nazývat místokrálem, a Muhammad Alí se tak také začal cítit. V roce 1811 nechal pobít mamlúcké předáky a stal se v dobách úpadku osmanské říše prakticky neomezeným pánem Egypta, byť formálně stále sultánovým poddaným. V Egyptě pak dokázal zavést reformy, které Selim III. marně prosazoval v Istanbulu.⁹

Opožděný důsledek egyptského tažení

Pro další vývoj říše však mělo francouzské tažení dalekosáhlé důsledky. Napoleon Bonaparte se sice po míru z roku 1802 vrátil k tradiční francouzské proosmanské politice a začal osmanskou říši opět „chránit“ – zejména před jejím tehdejším spojencem – Ruskem, nicméně v roce 1804 vypuklo právě jako opožděný důsledek Napoleonova tažení do Egypta velké srbské povstání, jež zahájilo proces národních revolucí balkánských národů a říše tak od té doby již nikdy nebyla to, co dříve.

Sultán Selim III., zaskočen francouzským vpádem na osmanské území, musel hledat vnitřní síly, které by byly dostatečně silné k tomu, aby se mohl úspěšně vzepřít nečekanému nepříteli. Nemohl si za této situace dovolit dále vystupovat proti stále vlivnému janičárskému vojsku, s nímž chtěl předtím jednou pro vždy skoncovat. V roce 1799 tak bylo janičárům mj. umožněno vrátit se do Srbska. Vyhnání janičáři se za svoji předešlou „potupu“ pomstili dokonale. Zavraždili pašu Hadži Mustafu, tak oblíbeného srbským obyvatelstvem, zrušili okamžitě srbskou samosprávu a čtyři jejich vysocí důstojníci, tzv. dahiové, kteří před tím našli útočiště u vidinského paši Osmana, si rozdělili moc v pašalíku. Nastal režim janičárského teroru a násilností, tak, jak byl v té době znám

⁹ Dynastie, kterou založil Muhammad Alí, vládla v Egyptě až do roku 1952.

i odjinud. Když Porta, byť byla o situaci spravena, nebyla s to řádění janičárů v pašaliku zamezit, srbsští knezové se spolu s některými sipáhiji, příznivci zavražděného Hadži Mustafy, rozhodli k sebeobraně. Dahiové se ovšem o jejich přípravách dozvěděli ze zadrženého dopisu, který vzbouřenci poslali do rakouského Zemunu tamnímu velícímu rakouskému důstojníkovi. Počátkem roku 1804 přešli dahiové do protiútoků a na různých místech pobili sedmdesát knezů a desítky dalších významných srbských předáků, mezi nimi i mnohé z těch, kteří byli účastníky poslední rakouské války a byli amnestováni na základě svištovského míru. Tento akt vyvolal bouři nevole. Zbývající knezi, kterým se podařilo uprchnout před vražděním, mobilizovali hajduky, rolníky i bývalé rakouské frajkory a 14. února 1804 vyhlásili na národním shromáždění – skupštině – v šumadijském Orašci povstání. Nebylo to ovšem zpočátku povstání proti sultánovi, povstalci se snažili získat i umírněné a spravedlivé sipáhije na svoji stranu, což se jim částečně také podařilo. Nicméně v Šumadiji, hornatém centru pašalíku, ozbrojení lidé bohatého obchodníka s vepří a bývalého hajduka a frajkora Jiřího „Karadjordje“ Petroviće, zapálili plamen povstání činem povýtce hajduckým – spálili stan janičárského kapetána a pobili všechny Turky, kteří jim padli do rukou...

Předpoklady národních revolucí

Než však vyličíme podrobněji události i mezinárodní konotace spojené s povstáním, bude zapotřebí poněkud hlouběji odhalit historické podhoubí skutečnosti, že to byla hlavně povstání venkovského křesťanského lidu, která otřásla osmanskou říší tak, jak se to nepovedlo velmocenským intervencím v předcházející válce.

Na Balkáně je, snad s výjimkou několika starých rodů z Cařihradu a z některých oblastí v Bosně a Hercegovině a v podhůří pohoří Staré planiny, jen málokterá oblast, která by se mohla pochlubit rody, usazenými na stejném místě po staletí. Osmanská dobovačná politika, války vedené s křesťanskými státy i epidemie způsobily, že mapa Balkánu dnes vypadá o hodně jinak, než ta ve středověku, před počátkem tureckých výbojů. K nejvýznamnějším masovým migracím patřilo již vzpomenuté Velké stěhování Srbů na konci 17. století (k srbským pohybům však docházelo i dříve) a ve 30. letech 18. století z jihu směrem na sever, do severozápadních hraničních oblastí Balkánu (Lika, Kordun, Slavonie), do západního Podunají a jižních Uher, albánská kolonizace Kosova, Metochie a západní Makedonie, vyvolaná těmito přesuny, stěhování velké části cincarského obyvatelstva v 18. století na sever, s tímto proudem směřovala částečně i řecká vlna, a konečně i islamizace poměrně velké části původního obyvatelstva v oblasti od jižního

Bulharska, přes Makedonii a jižní Srbsko až k Bosně a Hercegovině. Vědomí etnického původu i staré tradice tak při absenci šlechty i zámožné městské křesťanské vrstvy zůstávaly doménou patriarchální venkovské společnosti a částečně také církve, byť, jak jsme již viděli, v mnoha oblastech Balkánu došlo k naprosté ztrátě vědomí o nějaké etnické sounáležitosti.

V 18. století se ovšem i v osmanské říši projevují změny, viditelné zejména v sociálních strukturách obyvatelstva. Vlivem obchodu a ekonomické spolupráce s Evropou dochází k prvním formám sociálního rozvrstvení společnosti: obchodováním a řemesly postupně bohatne i část poddaného křesťanského obyvatelstva a začíná se objevovat jakýsi zárodek měšťanské bohaté vzdělané vrstvy.

Řecký příklad

Tento proces byl v 18. století nejživější mezi částí řeckého obyvatelstva žijící v pobřežních oblastech, a to především díky jejím stále rozsáhlejší obchodním stykům se západním světem, jež umožňovala četná privilegia ze strany Vysoké Porty. Obchod vyžadoval urychlené budování obchodní flotily a činností s tím spojených. A tak zatímco na počátku poslední čtvrtiny 18. století řečtí majitelé lodí disponovali pouze omezeným počtem nevelkých plavidel vhodných výhradně pro příbřežní plavbu, již v druhém desetiletí 19. století vlastnili 616 větších lodí a zaměstnávali 18 000 námořníků. Na těchto lodích bylo jako obrana proti pirátům umístěno 6 000 děl,¹⁰ a tato skutečnost později sehrála velkou roli během řeckého povstání. Rozmach obchodu a stavby lodí uspořádal vznik významné vrstvy podnikatelů, jakési první řecké buržoazie, a také zakládání velkých řeckých obchodních kolonií jak v různých městech Balkánu a Podunají, tak v zahraničí. V Rusku, spolu s tím, jak tato velmoc obsazovala černomořské pobřeží, rostly řecké kolonie v Chersonu, Taganrogu, v Oděse a v celé řadě menších center. Řecké kolonie kvetly také ve Vídni, v Benátkách, v Terstu, v Pešti, v Bukurešti.

Řecká obchodnická buržoazie, následovaná arménskou, cincarskou a židovskou, se stává jakýmsi celobalkánským jevem, jehož přítomnost byla velmi výrazná zejména na pomezí osmanské říše, v autonomních knížectvích valašském a moldavském, kde se nakonec stávají sultánovými místodržícími – knížaty – příslušníci starých a vlivných řeckých cařihradských rodin sídlících ve čtvrti Fanar. Tyto rodiny odvozovaly svůj původ od byzantských aristokratických rodů a postupně se vypracovaly v nejvlivnější vrstvu řecké společnosti. Přispěla k tomu zejména skutečnost, že díky svému bohatství a jazykové výbavě byly tyto fanariotské rodiny (celkem jich ovšem nebylo více než dvacet), resp. jejich členové, pověřovány významnými funkcemi v osmanském státě. Od konce

10 Pavel Hradečný, *Proměny řecké společnosti na sklonku 18. století*. In: Pavel Hradečný, Růžena Dostálová, Věra Hrochová, Pavel Oliva, Vladimír Vavřínek, *Dějiny Řecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 264.

17. století tak sultán obsazoval výhradně z řad „fanariotů“ úřad „velkého dragomana Porty“, což měl být tlumočnický úřad vlády, ve skutečnosti to však byl jakýsi tajemník vlády pro zahraniční záležitosti. Tito „dragomani“ pak byli přítomni prakticky na všech mírových jednáních po válkách říše s křesťanskými státy. Fanarioty dosazoval sultán také do funkce „dragomana loďstva“, jenž ve skutečnosti zastával funkci pobočníka velitele turecké flotily. „Fanariotským obdobím“ podunajských knížectví je nazývána doba od počátku 18. století do povstání v roce 1821, kdy v obou knížectvích vládli jako sultánovi místodržící fanariotská knížata zejména z rodin Mavrokordatos a Ypsilanti.

V 18. století nelze přehlédnout ani činnost cařihradského patriarchátu, který se po zrušení srbského patriarchátu v roce 1773 stal opět jedinou spojnicí všech pravoslavných křesťanů osmanské říše. Tato skutečnost však měla také svá úskalí. Konstantinopolský patriarchát díky svým výsadám a náboženské autonomii, jimž se již od dobytí Cařihradu v roce 1456 těšil, měl kontrolu nad částí vybraných daní. A protože byl patriarchát, sídlící taktéž ve čtvrti Fanar, finančně stále závislejší na štědrosti fanariotských rodin, musel jmenovat vysokou církevní hierarchii, jež ovládala výnosný výběr daní, zejména z členů těchto rodin a musel vycházet vstříc přáním vlivných fanariotů. V této skutečnosti je ostatně také nutno hledat příčinu zániku srbského patriarchátu v roce 1773. Do vysokých církevních funkcí se tak často dostávali mravně nepřilíš přesvědčiví lidé, kteří si je prakticky kupovali. Obchodování s církevními úřady – simonie, způsobila v 18. a na počátku 19. století výraznou krizi balkánského pravoslaví. Lapidárně tuto skutečnost zhodnotil na příkladu Bosny Konstantin Jireček, když píše, že si „*patriarcha Řek dává dobrý pozor, aby bosenské eparchie připadaly výhradně řeckým biskupům, čímž se stalo, že pravoslavní křesťané Bosny, kteří tvoří většinu její populace, jsou podřízeni církevním osobám cizího jazyka i mravů, kteří je utlačují ruku v ruce s tureckými úředníky, dávající jim často ještě horší příklady mravní zkaženosti*“. Důvod této zkaženosti byl jasný – „*museli každého roku posílat ohromné mýto k samotnému prameni té fontány – do Fanaru*.“ Tato skutečnost o nekřesťanském vybírání daní a podplácení byla smrtelným úderem starému pravoslavnému ekumenismu a vytvářela nedůvěru a rozhořčení věřících vůči církevní hierarchii. Všude, kde na Balkáně v 19. století pravoslavní nehovořili řecky jako svým mateřským jazykem a kde existovalo jisté národní povědomí, vyprovokovala u nich tato skutečnost zvláštní pocit, že je vykořisťují Řekové, nikoli osmanský systém, což se vlastně stalo i počátkem balkánského nacionalismu. Mínění o fanariotech nebylo lepší ani v Bulharsku a v důsledku vlády fanariotských knížat už vůbec ne v podunajských knížectvích, přesto ovšem měli fanarioté nepopíratelnou zásluhu na udržování řecké kultury a na podpoře řeckého školství a tím i obecné vzdělanosti.¹¹

11 KJk (Konstantin Jireček), *Fanarioté*. Ottův slovník naučný IX. Praha 1895, s. 7.

Srbské a bulharské uvědomování

Mnohem pomaleji probíhal proces sociální stratifikace v severních oblastech osmanské říše osídlených Srby. Jakkoli žili také na hranici říše, a to s habsburskou monarchií, nemohl zde obchod dosahovat takové intenzity, jako námořní obchod v řeckých oblastech. Balkánští Srbové ovšem měli jistou výhodu v tom, že „přes řeku“,¹² v jižních Uhrách, se po velkém stěhování Srbů na konci 17. století velmi rychle zformovala vrstva srbské inteligence a zámožného měšťanstva, která svým příkladem do jisté míry působila na srbské obyvatelstvo osmanské říše. V srbských oblastech říše sice nevznikala podobná hospodářská centra jako v Řecku a zcela tedy chyběly zárodky domácí buržoazie, nicméně srbští obchodníci, ať již s dobytkem či jinými venkovskými produkty, se celkem zkušeně pohybovali v prostoru ohraničeném na severní straně Vídní, na jižní Soluní, na západní Benátkami a Terstem a na východní Temešvárem. A byli to právě tito bohatí obchodníci, kteří nakonec vedli srbské povstání.

Zejména od poslední třetiny 18. století byly tyto sociálně ekonomické změny patrné také v oblastech bulharských, kde sílila bulharská obchodnická vrstva (často ovšem pod silným řeckým vlivem grecizovaná) a postupně dosahovala značného rozvoje i řemeslná výroba, což se odrazilo v růstu bulharských měst, kde začaly vznikat i první jednoduché průmyslové podniky. Bulharské oblasti patřily k ekonomicky nejvyspělejším v balkánském vnitrozemí a tak bulharské prostředí postupně získává zárodky své buržoazie, z jejíhož středu vyjdou i první vrstvy národní inteligence, jež se stanou nositeli národního vědomí a ideologie.

Změny vesnice

Paralelně se vznikem národní buržoazie a inteligence se začíná měnit také vesnice v rámci jednotlivých balkánských národů. Slabost turecké moci umožnila balkánské vesnici postupně se organizovat na principu jisté lokální samosprávy. Vůdčí osobnosti místní samosprávy postupně vytvářejí jakousi novou národní hierarchii (v srbském prostředí nazývanou knezi, na Peloponésu kodžabašii), jejíž část se později postaví do čela odboje jednotlivých balkánských národů proti osmanské říši. V některých řeckých oblastech vznikají i širší autonomní územně-správní jednotky se zvláštními statuty a privilegii, a to jak na Chalkidiki, tak na Peloponésu, na některých egejských ostrovech či v Epiru (např. zmiňovaná již oblast Suli). Mnohé řecké horské oblasti se dokonce zcela vymkly kontrole osmanských úřadů a byly zcela v moci ozbrojených čet – kleftů – z jejichž vůdců postupně vznikala jakási „horská aristokracie“. Podobně zcela nezávisle na osmanském státu žila také kmenová společnost Černé Hory, jež v průběhu 18. století formuje postupně svůj vlastní novodobý stát.

12 Srbsky „preko reke“, proto se mezi osmanskými Srby vžilo pro „uherské Srby“ pojmenování „Prečané“.

Na procesy vytváření národního vědomí i bojovnost ducha balkánských národů působila i permanentní činnost různých zbrojnických družin z řad netureckých národností, jejichž členové, ač mnohdy prostí „loupežníci“, bývali často považováni za národní hrdiny a mstitele. Působení skupin těchto hajduků (ve slovanském prostředí), kleftů a armatolů (v prostředí řeckém) oslabovalo, ba znemožňovalo tureckou moc v hůře přístupných oblastech.

Takto se v rámci balkánské společnosti během 18. a počátku 19. století formovaly ty společenské síly a vedoucí struktury, jež byly schopny vést a organizovat národní a sociální revoluční hnutí.

Počátky národního obrození balkánských národů

Pod vlivem těchto procesů začíná v 18. století národní obrození balkánských národů. Svou roli přitom, jak jsme již výše upozornili, sehrály i osvícenské myšlenky a zejména pak ideje Velké francouzské revoluce, které, s jistým zpožděním, pronikly až na jihovýchod Evropy. Tyto myšlenky přicházely na Balkán třemi směry: přes řecké pobřeží, jadranské pobřeží a také přes Dunaj a Sávu, z prostředí habsburské říše. Jako první přišli do styku s myšlenkami osvícenství a později i francouzské revoluce díky svým zahraničním koloniím Řekové. Tyto kontakty se pak, po francouzské okupaci Jónských ostrovů, staly ještě silnějšími a působivějšími.

V ideologickém a bezprostředně politickém smyslu se vliv francouzské revoluce na Řeky nejvíce projevil v díle vynikajícího básníka a myslitele Rigase Fereiose Velestiniše (1757–1798). Rigas v mnoha svých básních a politických spisech vyjadřoval jak myšlenky o hodnotě a významu demokratických principů, jež proklamovala francouzská revoluce, tak přesvědčení o nutnosti řeckého boje za svobodu, spojeného s obnovou velkého řeckého státu, jakési nové Byzance. Uvažoval přitom o tom, že by tento stát měl být republikou, založenou na principu „svobody, rovnosti a bratrství“, jež by sjednocovala všechny „řecké země“ od egejských ostrovů (počítal tam i Maltu) a maloasijského pobřeží, přes Rumelii, až po valašské a moldavské knížectví. Takto pojatá idea, jejímž výrazem byla i Rigasova mapa, sestavená v roce 1791 a vytištěná v roce 1796 ve Vídni, ovšem nebyla šovinistická (teprve o řadu desetiletí později dostala tato myšlenka jako tzv. *Megáli Idéa* [Μεγάλη Ιδέα] výrazně řecky nacionalistický nádech) – Rigasovi šlo o multietnický stát, jakousi konfederaci s Bulhary, Albánci, Vlasy, s „bratřími od Sávy a Dunaje“, s Černou Horou a se „statečnými Makedonci“ a také s odbojnými paši (Osman Pasvanoglu byl jeho osobním přítelem).¹³ Ve Vídni, kde Rigas žil od roku 1793, také vypracoval svoji *Novou politickou Ústavu pro obyvatele Rumelie, Anatólie, ostrovů Egejského moře a podunajských knížectví Moldávie a Valašska* (v níž již ale nepočítal se začleněním Srbů

13 Josef Kolečka, „Východní“ nebo „balkánská otázka“ v 19. století (do r. 1878). *Stanovisko mezinárodního socialistického hnutí*. In: *Otázky dějiny střední a východní Evropy II.*, Brno 1975, s. 157.

a Černohorců do nového státu). Jeho myšlenky, skutečnost, že kolem sebe shromáždil skupinu stejně smýšlejících řeckých spiklenců, a také snaha o setkání s Napoleonem, ovšem nezůstaly utajeny rakouským úřadům, které Rigase a celou jeho skupinu při pokusu o opuštění monarchie v Terstu zajistily a po pěti měsících předaly bělehradskému valímu. Rigas měl být poslán do Istanbulu, kde jej chtěl osobně vyslechnout sultán Selim III., bělehradský paša (v té době již nikoli Hadži Mustafa) se ale obával, aby jej cestou neosvobodily oddíly Osmana Pasvanoglu a proto jej i s jeho druhy nechal 24. června 1798 zardousit ve vězení v kalemegdanské věži, později pojmenované jako Nebojša. Jejich těla byla hozena do Dunaje. Podle tradice měla být poslední Rigasova slova prorocká: „*Zasadil jsem dobré semě. Přichází čas, kdy má země sklídi jeho slavné plody*“. Na jeho myšlenky navazovali a rozvíjeli je další řečtí i balkánští ideologové a revolucionáři, počínaje členy revoluční organizace Společnost přátel (Filiki Eteria), založené v roce 1814 v Oděse, až po prvního bulharského revolučního ideologa Georgi Savu Rakovského.

Národní obrození Srbů je spjato v podstatě výhradně s prostředím jihouherským, kde Srbové žili ve většině po jejich velkém stěhování. Srbská tradice v osmanské říši spočívala víceméně pouze na činnosti Srbské pravoslavné církve, která se snažila uchovávat ducha jednoty srbského národa, svou roli jistě sehrála i epická tradice, zejména historické písně, jež udržovaly povědomí o středověkém nemanjičovském státě. Zato v jihouherském prostředí dochází k pozoruhodné a poměrně kreativní symbióze byzantské náboženské tradice, jež si Srbové přinesli do habsburské monarchie z Balkánu, a moderních trendů evropského baroka, a později zejména racionalizmu a osvícenství. Z této symbiózy nakonec vyrůstá novodobý srbský národ a myšlenky obnovy srbské státnosti, v jejímž základě stálo zejména dílo archimandrity Jovana Rajiče (1726–1801) *Historie různých slovanských národů, zejména Bulharů, Charvátů a Srbů* (1791–1794). V roce 1790 na temešvářském sněmu požadovali srbští zástupci pro Srby zvláštní autonomní území (vojvodství, odtud později název Vojvodina) v rámci habsburské monarchie. Tyto snahy sice nebyly úspěšné, nicméně ukázaly, že i vůdčí osobnosti srbského národa v monarchii, částečně zřejmě i pod vlivem francouzských revolučních idejí, nezaostávaly zásadně za politickými trendy soudobé Evropy. Z jihouherského prostředí pak tyto trendy pronikaly i do sousedních osmanských srbských oblastí.

V bulharském prostředí se národní uvědomování a obrození rozvíjelo pomaleji. Bylo to dáno i skutečností, že bulharské země byly na rozdíl od srbských a řeckých oblastí mnohem izolovanější od vnějších vlivů, ale i tam první výraznější intelektuální vzmach dal již v 60. letech 18. století učený atonský mnich Paisij Chilendarský (1722–1773) svým rukopisem *Istorija Slavjanoblgarskaja*, dokončeným roku 1762, na nějž pak navazoval zejména biskup Sofronij Vračanský (1739–1813).

Revoluční podhoubí

V posledních letech 18. století a prvních letech století 19. začaly mezi Řeky a Srby i praktické politické přípravy k národně revoluční akci. Bylo zřejmé, že proces národního obrození těchto národů přechází z oblasti ideologie do fáze politického hnutí, byť zpočátku i nejasně definovaného. Tyto tendence se projevovaly nejen vzrůstem a šířením hajduckých čet, ale i organizováním tajných výborů a společností, systémem vzájemných vztahů a zpravodajství, shromažďováním zbraní apod. V Černé Hoře byl metropolita (vladyka) Petr I. Petrović-Njegoš (1747–1830), církevní a zároveň světský vládce několika nahií, tvořících tzv. Starou Černou Horu, iniciátorem přípravy plánu celosrbského povstání a obnovy srbského státu v hranicích od Jadranu po Dunaj. Do těchto příprav se zapojovali i předáci z bělehradského pašaliku – knez Aleksa Nenadović (1749–1804), jeho syn protojerej (arcipresbyter) Mateja Nenadović (1777–1854), obchodník dobyt看em a bývalý hajduk z Topoly Jiří Petrović (1762–1813), zvaný Turkey Karadjordje, vzdělaný zemunský, původem zřejmě cincarský obchodník Petar Ičko (1775?–1808) a mnozí další. Vzniká tak postupně rozvětvená tajná organizační síť, již se šíří myšlenky a informace na brzké povstání.

U Řeků je podobná aktivita vedena jak veřejně, tak tajně. Ve Francii, v italských zemích, v Rakousku, v Rusku i v podunajských knížectvích zakládají řečtí obchodníci a řecká inteligence tajné národní i revoluční spolky, jež jsou často pod přímým vlivem lóží svobodných zednářů. I fanariotští místodržící podunajských knížectví připravovali plány na osvobození Řecka s pomocí Ruska. Ze všech těchto organizací se postupně svým významem vydělují tři: Řecký dům (Hôtel grec), založený v Paříži v roce 1813, Eteria filomusa, jež vznikla za přispění anglických kruhů jako kulturně politická společnost intelektuální řecké mládeže, již podporoval mocný korfský rodák hrabě Joannis Kapodistrias, představitel Ruska na Vídeňském kongresu, a v letech 1816–1822 ministr zahraničí Ruska, a Filiki Eteria, zformovaná v roce 1814 v Oděse jako výlučný politicko-revoluční spolek, působící po vzoru italských karbonářů.¹⁴ Celé toto ideologické a politické vření předznamenávalo velké události, k nimž mělo dojít v nejbližších letech. Vše začalo, jak jsme viděli již výše, srbským povstáním.

14 Eeteria do své organizace zapojila i Karadjordjeho, kterého nakonec v roce 1817 vyslala do Srbska, aby zde začal další povstání, k němuž by se připojili i Řekové a případně i Bulhaři. Toto posláni však, jak uvidíme později, Jiřího Petroviće doslova stálo hlavu.

Srbská revoluce

Karadjordjeho dominantní osobnost a jeho zázemí – byl bohatým obchodníkem s vepří, ale také známý hajduk a velitel pomocných oddílů – frajkorů – rakouské armády, z něho učinily přirozeného vůdce. Povstání podporovali vzdělaní Srbové z Uher a postupně se tak pod jejich vlivem, jakož i pod vlivem myšlenek osvícenských balkánských myslitelů, sdružených v nejrůznějších osvícenských spolcích, měnilo v otevřený konflikt s tureckou vládou a nabývalo povahy národně osvobozenického boje. Přestože by bylo asi nemístné považovat srbské povstání za přímý výhonek Velké francouzské revoluce, byla takováto představa v Evropě té doby všeobecně přijímána (např. ve slavném díle předního německého historika Leopolda von Ranke z roku 1829 nazvaném *Die serbische Revolution*). Vzpouora původně sultánu oddaných křesťanů se tak poté, co vzbouřenci vyčistili pašalík od janičárů, změnila v protitureckou revoluci. Na území pašalíku se neplatily daně, na osvobozeném území vládly srbské mocenské orgány, bránilo je národní vojsko. Povstalci vytvořili z hajduků jádro revoluční armády, jehož velitelé, aby to vítězství učinili zjevným, oblékli bohatě zdobené oděvy osmanských hodnostářů, ovlivněné v té době „krdžalijskou módou“.

Za tehdejší rozbourané politické situace v Evropě nabyl tento lokální konflikt poměrně rychle mezinárodního významu. Povstalci dostávali pomoc od svých soukmenovců v Charvátsku a v Uhrách, ale také od fanariotů a řecké diaspory. Porta, zmítající se v krizi, se ocitla v těžkém postavení – nemohla bojovat na všech stranách s nejrůznějšími vzbouřenci – Pasvanogluem počínaje, přes Ali pašu, krdžalije, a nyní i se Srby. Proto se z počátku k povstání nestavěla zcela nepřátelsky, ostatně, povstalci bojovali zejména s janičáry, a ti byli i přes dílčí ústupky, které jim sultán musel prokázat, trnem v jeho oku. Nicméně s povstaleckými úspěchy a se šířením území, jež ovládali, počali povstalci zvyšovat své požadavky a začali již hovořit o zavedení srbské autonomie v rámci říše. Tímto způsobem tak již vstoupili do konfliktu se samotným sultánem, a museli čelit sultánově branné moci, ať již z jihu (z bulharského území), nebo ze západu (z Bosny). Povstalci již ale byli vycvičení, dobře organizovaní, vedení stratémem Karadjordjem, a podařilo se jim sultánovým vojskům uštvědit několik těžkých porážek: u Ivankovce (1805) a na Mišaru a u Deligradu roku následujícího. Tím získal srbský odboj definitivně protiosmanský charakter. Povstalecká vojska v té době čítala 50 000 mužů a podařilo se jim prakticky obsadit celý bělehradský pašalík. S touto respektabilní, ale stále ještě ne proti sultánovi zcela nesmiřitelně nepřátelskou silou, již Selim III. musel vést mírová jednání a povstalecký vyslanec Petar Ičko tak mohl přivést do pašalíku pro Srby poměrně velmi výhodnou mírovou smlouvu. Zpočátku lokální povstání se tak v bouřlivé době Napoleonových vojenských tažení stalo poměrně významným evropským faktorem.

Velmocenské hrátky s povstáním

Srbští povstalci, vesměs rolnického původu, byť mnozí z nich i na osmanské poměry velmi bohatí, ovšem měli za to, že se sultánem – tedy carem, císařem, jak říkali, se může měřit stejně jenom císař. A že by tedy jejich autonomii měl garantovat některý z evropských císařů (počítali z počátku především s tím nejbližším, rakouským). Nicméně císaři, kromě sultána, byly v Evropě pouze tři. Ten třetí, nový, francouzský, jenž se dal korunovat v roce 1804, se stával stále vlivnějším činitelem na Balkáně, zejména po uzavření Bratislavského míru, jímž bylo s Rakouskem vyřešeno slavkovské střetnutí. To totiž přineslo novou situaci i na Balkán. Bratislavským mírem, uzavřeným mezi poraženým Rakouskem a vítězným Napoleonem, všechna bývalá benátská území, jež habsburská říše ovládala od míru v Campo Formiu (1797), přešla do francouzských rukou, stejně jako území Dubrovnické republiky, která francouzským vojskům bez boje otevřela své brány v roce 1806 a tak její staletá sláva, ostatně stejně jako dříve již její větší benátské konkurentky, zmizela v propadlišti dějin. Francie na těchto územích vybudovala specifický politicko-teritoriální útvar – tzv. ilyrské provincie – který přinesl tamnímu jihoslovanskému obyvatelstvu moderní správu, zrovnoprávnění a školství v národním jazyce. A Francouzi v té době měli zájem na tom, aby Karadjordje uzavřel se sultánem dohodu a snažili se o zprostředkování takových jednání, protože Napoleon hleděl zaplést Turecko do války proti Rusku.

Poražené Rakousko, které po Svištovském míru žilo s osmanskou říší ve spíše přátelské neutralitě, s podezřením sledovalo bouřlivé dění na své jižní hranici. Snažilo se pokud možno vůbec nezavdávat příčiny k tomu, aby mohlo být byt jen náznakem podezříváno, že „drží srbskou stranu“. Nicméně část rakouských vládních kruhů zastávala názor, že by nebylo dobré u Srbů oslabit a dále zhoršovat po Svištovském míru již tak dost pošramocenou pověst této středoevropské mocnosti (a vehnat je tak definitivně do ruské náruče), a proto Rakousko ve vztahu k povstalcům občas přivíralo oči před jejich vyzbrojováním z druhé strany Dunaje, ostatně, po zlomu povstání na svém území také přichýlilo většinu uprchlých povstaleckých vůdců.

Ani ruský vztah k povstání ale nebyl od počátku jednoznačný, a odvíjel se mezi vzestupy a pády francouzsko-ruských vztahů a Napoleonových válek. Zejména na počátku srbského povstání (1804–1805) se ruská diplomacie snažila udržovat s Tureckem velmi dobré vťahy, aby je neponechalo zcela nekontrolovatelnému Napoleonovu vlivu. Nicméně při vši této ohleduplnosti k reformnímu sultánovi, kterého si ruská diplomacie poměrně vážila, Rusko povstalce, podobně jako Rakousko, tu a tam potají podporovalo, a to i materiálně. Situace se ale zcela změnila po vypuknutí rusko-turecké války v roce 1806, k níž došlo pouze několik měsíců po slavkovské katastrofě – Rusko, jak známo, po ní mír s Francií neuzavřelo – vyprovokované intrikami francouzského velvyslance v Cařihradě. Tehdy, zejména po velkých povstaleckých vítězstvích a dobytí Bělehradu

a všech ostatních tureckých pevnosti v pašalíku, se ruská diplomacie naopak snažila Karadjordjeho přimět k dalším aktivitám.

Vypuknutí rusko-turecké války znovu zintenzívnilo vojenskou činnost povstalců, protože car Alexandr I. nabízel povstalcům ochranu a materiální pomoc. Velitel ruské „turecké“ armády Ivan Ivanovič Michelson (1735–1807) dokonce sliboval carovým jménem povstalcům nezávislost. Nedávno uzavřený a výhodný mír tak povstalci pod dojmem ruských slibů porušili a 6. ledna 1807 se jim podařilo dobýt i Bělehrad. Rusové blokovali hlavní turecké síly na bojištích na Kavkaze, v Egejském moři a vstoupili do podunajských knížectví, angličtí spojenci Ruska a protivníci Francie demonstrovali svoji námořní sílu před Cařihradem a pokusili se neúspěšně získat Egypt, takže Srbové zaznamenali v roce 1807 další vítězství. Rusové ovšem byli v téměř roce znovu poraženi Napoleonovými vojsky ve Východních Prusích a v důsledku uzavření rusko-francouzské mírové smlouvy v Tylži se mezinárodní situace opět změnila: V Tylži Napoleon s Alexandrem dokonce znovu uvažovali o eventuálním dělení osmanské říše, nikoli však o osvobození balkánských národů. Napoleon nato přispěl k uzavření příměří mezi Tureckem a Ruskem v roce 1807, z něhož byli Srbové prakticky vyloučeni.

Nastalo údobí válečného zátiší, kdy ke slovu přišla opět diplomacie, a to jak velmocenská, tak ta „malá“, srbská. Turecko chtělo spor se Srby přijatelně zlikvidovat, ti ovšem trvali na tom, aby jakékoli mírové ujednání garantovalo právě Rusko a také Francie. Takovéto zasahování do svých, jak se Porta stále ještě domnívala, vnitřních záležitostí, však osmanská diplomacie nehodlala přijmout. Vojsky ale pro jistotu proti Srbům nezakročovala.

Na jaře roku 1809 se nakonec rusko-turecká válka znovu rozhořela, což Srbové za dané situace přivítali. V té době už ovšem ani zdaleka nebyli tak jednotní, jako před rokem 1806. Mezi jednotlivými veliteli docházelo ke sporům, ostatně podobně, jako o patnáct let později v Řecku. Karadjordje projevoval absolutistické a centralistické tendence, naopak mnozí knezové i vojenští velitelé si chtěli uchovat ve svých oblastech moc nikým neovlivňovanou. Zásadní věci Srbové řešili na velkých shromážděních vlivných mužů, tzv. skupštinách (odtud také srbský název pro parlament skupština), na ruský návrh byla dokonce zřízena jakási vládní rada, která měla omezovat Karadjordjovy absolutistické tendence. Jiřímu Petrovičovi se nicméně podařilo přimět jednu ze skupštin k tomu, aby jej prohlásila vrchním dědičným knezem (tedy vlastně panovníkem), vládní radu pak přetvořil ve svůj výkonný orgán, tedy prakticky ve vládu a nejvyšší soud. V Srbsku tak v době válečného zátiší vznikl zárodek státní moci, který položil základy k vytvoření nezávislého srbského státu. Rozpory mezi „dědičným knezem“ a ostatními vůdci povstání ovšem výrazně oslabovaly povstaleckou jednotu.

Převrat v Cařihradě

V mírovém mezidobí došlo také k zásadním událostem v Istanbulu. Odpůrci reformem, podporovaní janičáry, svrhli sultána Selima III. a na trůn dosadili jeho synovce Mustafu IV. (1779–1808), syna Selimova předchůdce Abdul Hamida I. Ten, jakožto velký příznivce janičárů, ihned zrušil Selimovy reformy. Selim byl zavřen do tzv. „zlaté klece“, tedy oddělení v paláci Topkapı, kde žili v luxusu svůj osamělý život druhorození synové, kteří neměli přirozené právo na následnictví trůnu, aby tak byli izolováni od politického dění.¹⁵ Takto staroturecká strana zničila reformní dílo Selimovo, a to právě v době, kdy říše potřebovala nové evropsky vycvičené vojsko, jež svržený sultán připravoval, k bojům s Ruskem a se Srby a k udržení jednoty impéria, jež se nezadržitelně stávalo kolosem na hliněných nohou.

Stoupenci reformem, pokud se jim podařilo zachránit před krvavým pronásledováním, se uchýlili k příznivci svrženého sultána, rusčuckém pašovi Mustafovi Bajraktarovi, který, po vzoru tajných organizací, jež byly tehdy v Evropě více než populární, vytvořil tajnou vojenskou organizaci, tzv. rusčucké přátele, s nímž pak provedl protiúder a uchvátil moc ve státě. Ani to ovšem Selima nezachránilo od smrti, neboť v poslední chvíli dal sultán Mustafa IV. příkaz k zavraždění jak svého předchůdce, tak svého bratra Mahmuta, možného nástupce. Selim svému osudu neušel, nicméně Mahmutovi se podařilo skrýt a tak jej Bajraktar dosadil na sultánský trůn. Nový sultán janičárům nezapomněl poníženi a zabítí svého bratrance a, jak uvidíme dále, v příhodném okamžiku, po dvaceti letech, s nimi krvavě zúčtoval.

Mahmut II. hodlal pokračovat prakticky okamžitě v přerušené reformní činnosti, mezinárodní situace k tomu však nebyla příhodná. K pokusům přesto došlo. Mustafa Bajraktar se stal velkým vezírem, jenž začal tvrdou rukou prosazovat přísnou disciplínu v armádě i ve státní správě. Nové válečné napětí s Ruskem ovšem slibně započaté reformy překazilo. Koncem roku 1808 se v Cařihradě pod hroznou nově ruské války opět vzbouřili janičáři, zavraždili Bajraktara a sultán, jenž v době vzpoury osobně nařídil vraždu Mustafy IV, aby tak zůstal jediným možným dynastickým nástupcem, se s nimi byl nucen smířit a prohlásit, že bude zachovávat staré zákony. Bylo to právě ve chvíli, kdy nezdar mírového jednání s Ruskem vedl k obnově válečných operací na Balkáně.

15 Zde ovšem Selim vstoupil v kontakt se svým bratrancem (a bratrem Mustafy IV.), pozdějším sultánem Mahmutem, a v několika měsících života, které mu zbývaly, jej výrazně ovlivnil svými reformními myšlenkami.

Porážka prvního srbského povstání

Srbové v nové ofenzívě v roce 1809, kdy se chtěli spojit s Černohorci, nebyli v důsledku své nejednoty i roztržité sil na více stranách úspěšní. Ba spíše naopak. V dobách nejvyšší nouze se Karadjorđe opět obracel i na nejbližšího souseda, Rakousko, s návrhem na rakouský protektorát nad Srbskem. Kníže Metternich – rozhodující činitel rakouské zahraniční politiky – se ovšem k této nabídce nestavěl od počátku příznivě, neboť se kvůli tomu nejistému podniku nechtěl dostat do nepřátelských vztahů s Tureckem a také do zcela jisté nevole Ruska. Zdrženlivost v tomto směru radil Rakousku také Napoleon, který své vítězství nad monarchií (válka páté koalice, zakončená mírem v Schönbrunnu 14. října 1809) o půl roku později stvrdil středověkým způsobem – sňatkem s dcerou císaře Františka I. Marií Luisou. Nechtěl totiž vyvolat předčasný válečný střet s Ruskem. Rakousko tedy nakonec srbské nabídky, které ostatně byly spíše výrazem krajní nouze než opravdového přesvědčení, odmítlo. Před porážkou zachránila srbské povstalce ruská letní ofenzíva, jež osmanské velení donutila přesunout většinu svých sil na východní frontu proti Rusku.

Během roku 1810 se srbským povstalcům s podporou ruských pomocných sborů podařilo očistit prakticky celé území pašaliku. Úspěšnému konci povstání se ovšem opět postavila do cesty mezinárodní situace. V roce 1811 totiž z důvodů, mnohokrát popsanych jinde, opět rostlo francouzsko-ruské napětí a bylo zřejmé, že nový vojenský konflikt je na spadnutí. V nejvlastnějším ruském zájmu proto bylo co nejdříve tureckou válku ukončit. Osvědčil se přitom opět zkušený, v té době již pětadesátiletý vojevůdce Michail Ilarionovič Goleniščev Kutuzov (1745–1813), hrdina od Slavkova, který své první válečné zkušenosti sbíral již za rusko-turecké války v letech 1768–1774. Ten v několika bitvách, ač s vojskem početně mnohem slabším, porazil tureckou armádu, a mladému sultánovi Mahmutovi II. tak nezbylo nic jiného, než přistoupit na mír. K jeho podpisu došlo 16. května 1812. Jakkoli Rusko vedlo válku se střídavými úspěchy a osmanské impérium nebylo poraženo „na hlavu“, byly mírové podmínky pro Rusko velmi výhodné. Carská říše Alexandra I. přesunula svoji hranici na řeku Prut po jeho soutok s Dunajem, obsadivše přitom východní část Moldavského knížectví – oblast mezi Prutem a Dněstrem, tradičně zvanou Besarábie. Podunajská knížectví sice zůstala v rámci osmanské říše, nicméně byla potvrzena jejich autonomie, stanovená již mírem v Küçük Kajnardži v roce 1774.

Na srbské povstalce, kteří šli do boje zejména v důsledku ruských požadavků, ovšem mír jaksi zapomněl. Rusko prosadilo jen tolik, že povstalci mají dostat amnestii a na uspořádání záležitostí v pašaliku, resp. na nějaké formě vnitřní autonomie, se mají dohodnout se sultánem sami. To byl, jak poznamenává Josef Kabrda, ovšem jen málo slibný výsledek dlouholetého a vyčerpávajícího boje.¹⁶ Byť byla možnost srbské auto-

16 Josef Kabrda – Josef Kolejka – Richard Pražák, *Dějiny národů střední a jihovýchodní Evropy v období od Velké francouzské revoluce do roku 1918. Část I. 1790–1878*. Brno: Universita J. E. Purkyně – fakulta filosofická; Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963, s. 40.

mie poprvé zdůrazněna v mezinárodní smlouvě, byla to možnost jen velice vágní. Tím spíše, že se Vysoké Portě po podepsání míru zcela uvolnily ruce pro vypořádání se s nepokornou rájou. Srbové se pochopitelně cítili podvedeni a zklamáni. Jednání s Portou se vlekla jistou dobu, jak jedna, tak druhá strana však byla neústupná. Srbští vyjednávači nakonec redukovali své požadavky na dva: aby Srbům v pašaliku zůstalo právo nosit zbraně a aby se do pašaliku nevraceli Osmané, kteří v něm před tím žili, s tím, že v pevnostech bude jen tolik tureckého vojska, na němž se obě strany vzájemně domluví. Když i tyto požadavky narazily na neústupnost Porty, odhodlali se povstalci na jaře k 1813 k zoufalému odporu. Turecké oddíly ovšem napadly povstalce ze všech stran (s výjimkou severu, kde byla hranice s habsburskou monarchií). Srbský odpor byl definitivně zlomen 7. října 1813, kdy osmanské oddíly opět vešly do Bělehradu.

Karadjordje a další hlavní velitelé povstání po porážce uprchli do Rakouska. Zde byli krátce internováni dále od hranice, zanedlouho se však již mohli svobodně pohybovat, a pokud chtěli, odejet i do Ruska. Sám Karadjordje odešel do Besarábie, kde se v roce 1816 aktivně zapojil do nově vzniklé řecké revoluční organizace Filiki Eteria.

Nastala doba kruté turecké odplaty, nicméně po Napoleonově porážce u Lipska se politika vůči povstalcům změnila. Nový bělehradský vezír Sulejman paša se snažil uklidnit vášně a měl zájem na tom, aby se uprchlíci vrátili do svých domovů, na což část srbských knezů slyšela. V této době se např. stal budoucí srbský kníže Miloš Obrenović obor-knezem (tedy vlastně správcem nahie) Rudnické nahie. Poté, co se vesnice opět zalidnily, byly ovšem na obyvatelstvo uvaleny těžké daně a zavedena robota, jejíž pomocí měly být opraveny poničená města a vojenské pevnosti. Po porážce Napoleonovy Francie v roce 1814 se v osmanské říši objevovaly neopodstatněné dohady, že Rusko spolu Rakouskem, jež si tak uvolnily ruce, společně napadnou Turecko. I z toho důvodu docházelo k razím v srbských vesnicích, při nichž se hledaly ukryté zbraně. Během razíí docházelo pochopitelně k mnoha násilnostem a obětem na životech. Mezi obyvatelstvem tak opět začal vzrůstat duch odboje, který vedl v roce 1814 k lokálnímu povstání, jež ovšem bylo brzy poraženo, tím spíše, že se k němu nepřipojili významní knezové, především Miloš Obrenović. Nastaly nové represálie, jež přiměly zbývající srbské kneze k zoufalé akci – vypravili svého vyslance na Vídeňský kongres velmocí, řešící situaci po pádu Napoleona. Jménem Srbů byl do Vídně poslán schopný vyjednávač protojerej Matija Nenadović. Jakkoli byl Nenadović dokonce osobně přijat císařem Františkem i zástupci dalších jednajících mocností, úspěšná jeho mise nebyla, byť např. rakouský císař skutečně přes vyslance v Cařihradě apeloval na Portu, aby zastavila násilnosti v Srbsku. Car Alexandr se rozhodl využít zpráv o tureckých násilnostech v Srbsku později. V únoru 1815 rozeslal delegátům kongresu nótu, v níž poukazoval na násilí s tím, že je zapotřebí mu zamezit. Jeho cílem bylo, aby mu kongres, vzhledem k tomu, že násilnosti byly konané vůči pravoslavnému obyvatelstvu, svěřil mandát k ochraně křesťanského obyvatelstva

v osmanské říši. Anglie a Rakousko naopak požadovaly, aby kongres garantoval integritu Turecka. Neshody v tomto směru nakonec vedly k tomu, že se na kongresu Východní otázka nijak neposunula. Návrat Napoleona z Elby a předzvěst nových bojů s ním nakonec znemožnily i jakoukoli další ruskou aktivitu ve prospěch srbské záležitosti.

Druhé srbské povstání a počátky budování autonomie

Nakonec teror v bělehradském pašalíku dosáhl takových rozměrů, že se Srbové opět odhodlali k povstání. V dubnu 1815 jej v Takovu, uprostřed Šumadije, vyhlásil Miloš Obrenović. Porta v té době v Srbsku neměla velké posádky, a vojenská hotovost se shromažďovala jen pomalu, takže Miloš dokázal obsadit většinu venkovských oblastí pašalíku i některá větší města. Porta vyslala proti vzbouřencům oddíly z Bosny a od Niše pod vedením Marašli Ali paše. V mezidobí byl ovšem Napoleon definitivně poražen u Waterloo a ruská diplomacie proti tureckému tažení velice rázně intervenovala. Shromažďování ruských oddílů na tureckých hranicích působilo natolik odstrašujícím dojmem, že se sultán nakonec rozhodl pro mírové řešení srbské otázky, a to tím spíše, že Miloš Obrenović do Cařihradu vzkazoval, že se Srbové nebouří proti sultánovi, ale proti násilnostem prováděným s posvěcením bělehradského vezíra Sulejmana paši. Miloš také velice šikovně, za podpory značných finančních prostředků, dokázal využít nevraživosti mezi veliteli tureckých intervenčních sborů, bosenským Hurdišem pašou a jihosrbským Marašli Ali pašou a uzavřel s Marašli pašou dohodu o příměří a o srbské samosprávě s tureckým pašou v Bělehradě a tureckými vojenskými posádkami v několika velkých pevnostech. Na základě intervence Marašli paše se pak Miloš stal, po Karadjordjově vzoru, vrchním srbským knezem, a Marašli paša bělehradským vezírem.

Následující léta jsou vyplněna snahami Srbů a ruské diplomacie o splnění podmínek bukureštské mírové smlouvy, tedy o získání autonomie, jež by měla být podobná té, jíž disponovaly Jónské ostrovy či podunajská knížectví. Jakkoli rozhovory s Portou na toto téma nebyly z počátku příliš úspěšné, snažil se Miloš fakticky, mimo dohled Porty, za pomoci korupce autonomii rozšiřovat a pracovat zároveň na posilování své osobní moci. Nerozpakoval se přitom ani vraždy svého konkurenta, Jiřího Petroviče, který v roce 1817 ve službách Filiki Etérie opět přešel do Srbska. Jeho hlavu nechal Miloš poslat jako důkaz své oddanosti sultánovi do Cařihradu. Ten čin se ostatně stal základem nenávisti mezi oběma dynastiemi, jejímž posledním výhonkem byla ohavná vražda posledního panovníka z rodu Obrenovićů, krále Aleksandra I., v důstojnickém spiknutí v roce 1903.

Milošovy metody ovšem slavily pozvolný úspěch. Ve 20. letech byly poměry v osmanské říši opět rozvířeny, tentokrát řeckým povstáním a intervenční politikou velmocí. Tehdy Rusko velice energicky vystoupilo s požadavkem, aby Porta plnila usnesení bukureštské mírové konference, týkající se srbské otázky, a dosáhla toho, že konvencí, uzavřenou

v besarabském Akkermanu 7. října 1826,¹⁷ dokázala mezinárodně stvrdit srbskou autonomii a umožnit Srbům volný pohyb po celé osmanské říši. Tato konvence ovšem byla, pokud jde o řešení Východní otázky, pro Rusko mnohem zásadnější. Akkermanská smlouva totiž Rusku potvrdila hranici na řece Dunaj a uznala ústupky na Kavkaze (mj. černomořský přístav Suchumi) a Rusko konvencí získalo v podstatě podobné podmínky, jaké měla režimem kapitulací zajištěna Francie: Ruští obchodníci se mohli zcela volně pohybovat po celém území osmanské říše a ruské obchodní lodě měly právo svobodné plavby po Dunaji i v osmanských teritoriálních vodách. Velký význam měla konvence také pro Valašské a Moldavské knížectví, jimž Porta opět stvrdila autonomní status s tím, že knížata (sultánovi místodržící) mají být do budoucna volena pouze z řad domácí šlechty (bojarů) – tím vlastně končí fanariotské období rumunských knížat – a nemohou být odvolávána bez souhlasu Ruska. Byl to tedy velký úspěch ruské diplomacie, jenž zajišťoval Rusku skutečně vůdčí postavení na Balkáně. Není divu, že Porta na konvenci pohlížela jako na dočasný dokument, jež přijala zejména proto, že říše byla oslabena vnitřními spory, především pak definitivním vypořádáním se s janičárským problémem. Vývoj událostí v souvislosti s řeckým hnutím nakonec přiměl dne 20. prosince 1827 sultána Mahmuta II. k tomu, že konvenci vypověděl, což bylo jedním z důvodů nové rusko-turecké války, o níž bude řeč později. Její výsledek stvrzený tzv. drinopolským mírem v roce 1829 byl nakonec pro Turecko ještě mnohem nevýhodnější než konvence, kterou musel neúspěšný sultán znovu potvrdit. Pro Srbsko měl Drinopolský mír tu zásadní dohru, že sultán byl nucen splnit ustanovení akkermanské konvence, pokud jde o srbskou autonomii. Hatt-í šerifem z roku 1830 tak bylo Srbsko uznáno za samosprávné knížectví pod vrchní mocí sultánovou, a zvláštním dekretem – *berátem* – byl Miloš Obrenović potvrzen dědičným knížetem Srbska. O tři léta později další hatt-í šerif vymezil hranici srbského státu, jakož i poplatek, jež mělo Srbsko platit Turecku. Srbsko si tak, s výraznou diplomatickou pomocí Ruska, vybojovalo základy své národní a politické svébytnosti, byť formálně až do roku 1878 zůstávalo vazalem osmanské říše.

Ohlas povstání na Balkáně

Srbská revoluce měla na průběh Východní otázky značný vliv. Její ohlas posílil národně osvobozené nálady u dalších zejména balkánských národů osmanské říše, především pak v řeckém prostředí, což přispělo k vyostření Východní otázky. Do Srbska se také stěhovali lidé z jiných částí balkánského prostředí osmanské říše, a to nejen ti, kteří se hodlali zapojit do bojů. Hovoří o tom i fakt, že Srbsko mělo po roce 1815 i přes značné ztráty, jež utrpělo v důsledku bojů a represí osmanské moci, dvakrát více obyvatel, než v roce 1804. Srbské povstání vyvolalo pochopitelně ohlas u jihouherských Srbů i v prostředí hraničářských oddílů habsburské monarchie, z nichž do pašalíku přicházely na pomoc povstání jak důstojníci, tak i skupiny prostých vojáků. Naopak po zklidně-

17 Pevnost v jižní části Besarábie, zvané Budžak. Dnes součást ukrajinského města Bilhorod Dniprovs'kij

ní situace do Srbska přicházela nabídnout své služby celá řada vzdělaných lidí, jichž se v Srbsku dramaticky nedostávalo. Ostatně sám Miloš Obrenović se číst a psát naučil až poté, co se stal vrchním knezem!

V dobách povstání také vznikla poprvé myšlenka o spojení sil Srbů z pašaliku s Černohorci, jejichž území již tehdy vykazovalo nesporné znaky byť jednoduché a primitivní, nicméně přece jenom „moderní“ státnosti. Černá Hora, vedena tehdy vladkou Petrem I. Petrovičem Njegošem, ovšem v důsledku mezinárodní situace, kdy byla i sama zapletena do bojů s Napoleonovými oddíly, nakonec do povstání nezasáhla. Obsadila v té době nicméně dvakrát Boku Kotorskou, ustanoveními Vídeňského kongresu ovšem Boka připadla habsburské monarchii a Černá Hora, k velikému zklamání vладыky, ani nebyla uznána za samostatný stát, byť i ona měla na porážce Napoleona zásluhy, samozřejmě adekvátní svým možnostem. Nepokoje vyvolalo srbské povstání také v Bosně a mezi katolickými horskými kmeny v severní Albánii (zejména mezi Klimenty).

První srbské povstání mělo pochopitelně velký ohlas také u východních a jižních sousedů. Mimořádně silný byl tento ohlas v bulharských oblastech, jež, jak jsme již výše vylíčili, byly v této době vystaveny řádění různých polovojenských band, zejména pak krdžalijských oddílů, a skupin ve službách Pasvanoglu. Proto došlo i k přímé spolupráci bulharských hajduckých oddílů, které v té době rostly jako houby po dešti, s lidmi Jiřího Petroviče. Bulharský biskup Sofronij Vračanský v emigraci v Bukurešti v roce 1806 založil Bulharský osvobozenecký výbor, který shromažďoval bulharské emigranty a jako dobrovolnické oddíly je posílal na pomoc ruské armádě. Srbsko-bulharské čtyři operovaly v roce 1807 dokonce v okolí Sofie, do Srbska se v té době vystěhovalo několik tisíc Bulharů ze západních bulharských oblastí, Bulhaři stáli v řadách srbských povstaleckých vojsk i během druhé srbského povstání.

Prvé srbské povstání propuklo v době, kdy bylo i v některých řeckých krajích – zejména na Peloponésu a v Epiru – cítit neobyčejné napětí. Mnozí Řekové z těchto krajů se přidali jako dobrovolníci do srbského povstaleckého vojska. Na iniciativu valašského knížete Konstantinose Ypsilantise byla v podunajských knížectvích založena řecká legie o síle kolem 1 500 mužů v čele s Nikolasem Plangalosem, do níž ovšem byli zapojeni i Rumuni, Albánci a Bulhaři žijící v knížectvích, která byla vyslána na pomoc povstalcům. Mnozí Řekové se stali hrdiny srbského povstání (s oddílem kletů se do Srbska probil např. Georgakis Olimprios, známý v srbském prostředí jako kapetan Jorgač). Ekonomickou pomoc poskytovali povstalcům také vlivní fanarioté, mj. valašský metropolita Dositej, pomoc přicházela tajně i z cařihradského patriarchátu.

Srbské povstání mělo pochopitelně vliv i na situaci v podunajských knížectvích. Situace v nich byla o to složitější, že zde panovala veliká sociální nespokojenost. Místní rolnické obyvatelstvo bylo těžce zkoušeno různými odvody, jež na ně nakládala místní rumunská šlechta (bojaři). Četné zbojnické čety, které zde vznikaly, tak byly spíše než

proti Turkům zaměřeny proti místní aristokracii. Velký počet rumunských dobrovolníků ovšem bojoval v oddílech ruské armády. Mezi nimi byl i budoucí vůdce revolučního hnutí z roku 1821 Tudor Vladimirescu (1780–1821). Ten již v roce 1816 založil první rumunskou tajnou organizaci směřující k osvobození knížectví z tureckého moci.

Řecké povstání

Plány povstání

Sotva Mahmut II. poněkud stabilizoval situaci po srbském povstání, musel čelit dalšímu, mnohem silnějšímu vzepětí ducha jednoho z balkánských národů. O slovo se tentokrát přihlásili Řekové. Již výše jsme přiblížili, že v řeckých zemích byla zejména ekonomická situace mnohem příznivější, než v Srbsku. Duch srbského povstání však zachvátil také Řeky. V Turecku samém ovšem bylo těžké a především nebezpečné organizovat revoluční hnutí. Popud k ozbrojenému povstání proto vyšel z řeckých kruhů žijících za hranicemi, z prostředí Filiki Eterie. Jeho cílem bylo osvobození nejen Řeků, ale i ostatních balkánských národů z turecké nadvlády a vytvoření národních států. Eteristé přitom pochopitelně museli počítat i se součinností podmaněného neřeckého pravoslavného balkánského obyvatelstva a s pomocí Ruska; těmto nadějím však tehdejší okolnosti sotva odpovídaly.

Ukázali jsme si již, že členové Filiki Eterie patřili ke všem řeckým společenským vrstvám: všichni byli zajedno, pokud jde o konečný cíl revoluce, tj. osvobození své vlasti. Jinak ovšem byli různě politicky a sociálně orientováni a měli také rozdílné názory na taktiku. Síly Filiki Eterie přitom rozhodně nebyly malé: revoluci zejména zpočátku podpořilo bohatství řeckých zahraničních bankéřů a egejských loďařů; ozbrojené složky kleftů, armatolů a jiných ozbrojených družin čítaly několik tisíc lidí, z nichž mnoho bylo vycvičeno v bojích napoleonských válek, ve vojenských sborech vytvořených na Jónských ostrovech Francouzi a Angličany či ve službách janinského paši Aliho; počítat mohli eteristé rovněž s obchodním loďstvem egejských ostrovů s jeho 6 000 děly, určenými sice původně k boji s piráty, ovšem nic nebránilo tomu, aby byly obráceny i proti loďstvu tureckého sultána. V samotné Filiki Eterii však existovaly dva vzájemně nekompatibilní proudy či koncepce boje za nezávislost. Konzervativní se zasazoval o výhradní podporu a pomoc evropských velmocí. Radikální pak požadoval samostatnou revoluční akci spojených balkánských národů (viz např. výše uvedené posláni Karadjordjeho). V roce 1818 převládl ve vedení Filiki Eterie tento druhý, řekněme bojovný proud, jenž vzápětí přistoupil k přípravám povstání.

Povstání plánovali eteristé skutečně velkolepě. Do akce měly být kromě řeckého území a ostrovů zahrnuty také Srbsko, Bulharsko, Valašsko, Moldávie a Makedonie. Síť eteristických organizací přitom bylo za pouhé dva roky pokryto celé řecké území i většína řeckých obchodních kolonií v Rusku a také v Malé Asii. Vedení akce nabídli eteristé v té době nejslavnějšímu a nejvlivnějšímu Řekovi, hraběti Joannisi Kapodistriasi, který ovšem takovouto pro něho coby ruského ministra zahraničí jistě velmi nejistou čest odmítl. Do čela organizace nakonec, na doporučení Kapodistriase, zvolili Alexandra Ypsilantiho (1792–1828), syna valašského a jednu dobu také moldavského fanariotského knížete, hrdinu z napoleonských bojů v letech 1812–1813, při nichž přišel o pravou ruku a vysloužil si hodnost ruského generálmajora a adjutanta ruského cara Alexandra I. Na shromáždění vedení Eterie v besarabském Izmailu¹⁸ se setkali velitelé všech větších organizací a vypracovali program povstání. Revoluce měla vypuknout zároveň v několika krajích říše: na Peloponésu, v Moldávii a Valašsku, v samotném Cařihradě. Tento prvotní výbuch řecké vzpoury měl vzápětí vyvolat povstání v Srbsku, v Bosně a Hercegovině a v Bulharsku, a tím do akce zapojit i k boji vždy ochotnou a připravenou Černou Horu. To by byl signál, aby do povstání vstoupila také Thesálie, Epir a celá Makedonie. Celobalkánské povstání pak mělo požádat o záštitu ruského cara nad vytvořením „balkánské helénské říše“ v intencích plánu Rigase Fereiose. Byl to tedy nesmírně ambiciózní plán, k jehož částečnému naplnění ovšem došlo až po 90. letech, za zcela jiné situace, při první balkánské válce. V době o níž mluvíme ale neměl naději na úspěch. Nepřála mu především mezinárodní situace. Politickou scénu v Evropě ovládala po napoleonských válkách Svatá aliance Rakouska, Ruska a Pruska, která neměla v úmyslu měnit zaběhnutý řád politických věcí a ani ničit říši „nemocného muže na Bosporu“. Přesto se však plán částečně podařilo uskutečnit a povstání skutečně propuklo, byť ve značně zredukované podobě. Pokus eteristů získat pro povstání Miloše Obrenoviće ovšem ztroskotal. Miloš se snažil v té době upevňovat srbskou autonomii a získat pro sebe dědičný titul knížete, a proto k výzvám eteristů zůstal hluchý a dokonce velice energicky zakročil proti tendencím některých srbských knezů povstání podpořit. Eteria nedokázala přesvědčit, s výjimkou několika bojovných hajduckých družin, ani Bulhary. Bulharsko pro podobné akce ještě nebylo dostatečně národnostně uvědomělé a zcela mu chyběli schopní intelektuální vůdci. Vazby na Černou Horu nedokázali eteristé aktivovat a tak se původně zamýšlené celobalkánské povstání omezilo pouze na povstání v podunajských knížectvích a v samotném Řecku.

18 Město leží v jižní části Besarábie zvané Budžak.

Akce v podunajských knížectvích

Povstání začalo v podunajských knížectvích, zpočátku ovšem bylo k Filiki Eterii jen volně vázané. Valašsko bylo v té době plné balkánských revolučních emigrantů různých národností, kteří jen čekali na pokyn k boji. Obyvatelstvo bylo navíc nespokojené s vládou fanariotského knížete Alexandra Soutzsose (rum. Alexandru Suțu) (jenž ostatně nebyl ani příznivcem Filiki Eterie a jeho smrt v lednu 1821 proto jen urychlila výbuch povstání), takže nálada byla i jinak zralá k revoltě. Této situace využil Tudor Vladimirescu, velitel dobrovolnických pandurských oddílů v ruské armádě v době rusko-turecké války z let 1806–1812, vyznamenaný za tehdejší svoji bojovou činnost ruským řádem sv. Vladimíra. Pod jeho vedením vypuklo 17. ledna protiturecké, ale zároveň také protifeudální či spíše sociální povstání ve Valašsku. Tudor Vladimirescu byl ve spojení s Filiki Eterií již od roku 1815, ovšem nebyl jejím přímým členem, ostatně i z důvodu jeho odporu vůči fanariotským rumunským knížatům. Ve Vladimirescových oddílech bojovali kromě jeho pandurů a oddílů tzv. Arnautů, což byli částečně pořečtění pravoslavní Albánci, působící předtím jako osobní garda fanaritoských knížat, i mnozí balkánští emigranti s velkými zkušenostmi z protitureckých bojů – Srbové, bulharští hajduci, a také kleftové Georgakise Olimpiose, muže neobyčejně pestré biografie, jenž byl v kontaktu s Vladimirescem již do dob rusko-turecké války.¹⁹

Začátek povstání nebyl načasován špatně. Sultán Mahmut II. byl zaneprázdněn bojem a Ali pašou Janinským, část turecké armády byla rovněž soustředěna na válku s Persií, o těžkostech, s nimiž se musel Mahmut II. potýkat na vnitropolitické scéně, jsme již hovořili.

Přímá eteristická akce vypukla 6. března 1821, kdy vůdce Filiki Eterie Alexandr Ypsilanti překročil s řeckými dobrovolníky řeku Prut z Besarábie do Moldavska a vyhlásil revoluci, spoléhaje přitom na ruskou pomoc. V té době již bylo v Olténii povstání Tudora Vladimiresca v plném proudu. Akce Ypsilantiho ale nebyla od počátku s povstáním Vladimiresca dobře koordinována. Jeho boj měl ostatně i jiné cíle: mj. odstranění fanariotských knížat z trůnů ve Valašsku a Moldavsku, vytvoření národní rumunské armády a tříleté da-

¹⁹ Pro názornost zde na příkladu G. Olimpiose uvádíme, jak neobyčejné životní osudy měli mnozí s příslušníků hnutí Filiki Eteria. Olimpios již v mládí bojoval proti oddílům Ali paši Tepelenského, po vypuknutí srbského povstání se probil s oddílem kleftů do Srbska a stal blízkým přítelem Jiřího Petroviče a dalších srbských vojvodů (v Srbsku je znám jako Kapetan Jorgač), během rusko-turecké války získal svým hrdinstvím v čele oddílů fanariotských „Arnautů“ hodnost plukovníka ruské armády. Po porážce srbského povstání se oženil se srbskou hrdinkou Stanou, vdovou po svém příteli a „pobratimovi“ hajduku Veljkovi Petrovičovi, jenž padl při obraně tzv. Timocké krajiny nedaleko Negotina. Olimpios to byl, kdo přijal Karadjordjeho do Filiki Eterie a přiměl jej k návratu do Srbska s cílem vyvolat nové povstání. Jako tzv. apoštol, vyslanec Eterie ve Valašsku, spoluorganizoval Vladimirescovo povstání, když však Vladimirescu „zradil“ Eterii, byl to právě Olimpios, kdo jej zatkl. Sám Olimpios zahynul v čele své družiny, která se po porážce Ypsilantiho povstání chtěla přes Besarábii dostat do Řecka, při hrdinné obraně moldavského kláštera Secu, vyhodiv do povětří zvonici kláštera, v níž se ukrýval, i s útočícími janičáry...

ňové moratorium. Skutečnost, že se do Vladimirescova vojska přidávalo mnoho rolníků, zbídačovaných bojarským nevolnictvím, dodávalo (proti vůli samotného Tudora) povstání výrazný sociální podtext a obracelo proti němu zámožné rumunské šlechtické vrstvy.

Oba vůdci se nakonec sešli v Bukurešti. Vladimirescu vstoupil do spolupráce se synem fanariotského knížete s nevelkým nadšením, především proto, že se domníval, že Ypsilanti má pro svoji akci požehnání ruského cara. Ten však právě pobýval na kongresu Svaté aliance v Lublani a velice brzy zcela zklamal všechny povstalecké naděje. Ve smyslu politiky Svaté aliance se vyjádřil tak, že nemůže podpořit žádnou revoluci proti zákonnému panovníkovi, oběma vůdcům povstání odňal ruské vojenské hodnosti a řády, a co více, dokonce, oproti ujednání Bukureštského míru, umožnil tureckým vojskům vstoupit do knížectví! Takovýto carův postoj pak jen urychlil rozkol mezi oběma spojenci z nouze. Vladimirescu, ve snaze zachránit co se dá, a především prosadit své vlastní výše naznačené cíle (a případně se stát i valašským knížetem), začal jednat s Turky. Ypsilanti pro tuto „zradu“ nechal Tudora zatknout a po inscenovaném procesu popravil. Turecká vojska pak záhy, 19. června 1821, v bitvě u Drăgășani oddíly eteristů, k nimž se přidaly „mezinárodní“ síly zavražděného Vladimiresca, drtivě porazila. Ostatně i proto, že po popravě valašského vůdce domorodé rolnické obyvatelstvo přestalo akci eteristů podporovat. Povstání v knížectvích tak trvalo pouze několik měsíců a bylo vlastně v zárodku potlačeno. Ypsilanti uprchl do Sedmihradska, kde však byl zatčen rakouskými úřady a převezen do internace v terezínské pevnosti.²⁰ Takto neslavně skončilo povstání v rumunských zemích, které bylo vlastně tvořeno dvěma hnutími – eteristickým (celobalkánským) a rumunským – národním a v podstatě protifeudálním.

Pod praporem s modrým křížem

Povstání v samotném Řecku, vybuzeno částečně i odvážným Ypsilantiho činem, začalo přesně o měsíc později než akce Alexandrova, a to 6. dubna 1821. Tehdy člen Filiiki Eterie, patraský metropolita Germanos (1771–1826), pozvedl v klášteře Agia Lavra u peloponéské Kalavrity bílou vlajku se světlemodrým křížem a přijal přísahu povstalců. Z Peloponésu se povstání rychle rozšířilo na kontinentální Řecko a na egejské ostrovy. Hlavní hybnou silou řeckého národně osvobozenického boje byli rolníci a kleftové, vedení se ujali představitelé řecké buržoazie, byli v něm zastoupeni i zástupci kodžabašů a fanariotských kruhů. V prvních dobách povstalecké oddíly svedly řadu vítězných srážek s poměrně nepatrnými a roztroušenými tureckými silami a osvobodily velký kus národního území. Objektivně napomáhal úspěchům Řeků odbojný janinský paša

20 Propuštěn byl na přímluvu ruského cara Mikuláše I. v roce 1827, ale zlomen vězněním, zemřel již několik měsíců na to a byl pochován na vídeňském hřbitově Sankt Marxer. V roce 1964 byly jeho ostatky převezeny do Athén.

Ali, který uzavíral sultánovým vojskům cestu přes své epirské území do hloubi Řecka a na Peloponés. Národní věc účinně podporovalo také loďstvo řeckých ostrovanů.

Nahromaděná nenávisť Řeků proti Turkům a rozdrážděný muslimský fanatismus ovšem daly v prvních fázích povstání průchod velkým ukrutnostem a masakrům na obou stranách. Tak na Peloponésu Řekové pobili v průběhu roku 1821 kolem 15 000 muslimů, zatímco na ostrově Chios na jaře roku 1822 zavraždili osmanské jednotky a místní domobrana kolem 11 000 tamních křesťanů, takže řecké obyvatelstvo z ostrova prakticky zmizelo. Masakry vůči řeckému obyvatelstvu činili Turci také na maloasijském pobřeží (zejména ve Smyrně), protikřesťanské násilnosti ale propukly i v Cařihradě, kde se jednou z obětí stal i sám cařihradský patriarcha Georgios V, oběšený rozvášněným davem na velikonoce 22. dubna 1821 (byl to jediný konstantinopolský patriarcha, který za celou dobu osmanské vlády zahynul násilnou smrtí z turecké strany). Popraveno bylo také několik dalších řeckých biskupů.

Další rozvoj bojových akcí Řeků byl oslabován nejen nedostatkem jednotného vedení a velení, nýbrž i rozpory mezi vedoucími činiteli v povstaleckém táboře, rozcházejícími se, podobně jako patnáct let před tím srbští knezové, v otázkách budoucích politických a sociálních zásad nezávislého státu, o jehož vzniku nikdo nepochyboval. Na pevnině i na ostrovech vznikaly spontánně místní vlády. Bylo proto nezbytné, pokusit se o vytvoření jednotné politické organizace.

Na přelomu let 1821 a 1822 se proto nedaleko starověkého Epidauru na Peloponésu sešlo první řecké národní shromáždění, jež vyhlásilo nezávislost Řecka, odhlasovalo demokratickou ústavu („organický statut“), jež vyhlášovala princip dělby zákonodárné, výkonné a soudní moci. Nejvyššími funkcionáři byli zvoleni fanarioté: předsedou výkonného výboru (vlády) byl jmenován Alexandros Mavrokordatos (1791–1865), vzdělaný eterista ze slavné fanariotské rodiny, která dala několik knížat valašského a moldavského knížectví,²¹ Demetrios Ypsilanti (1793–1832), bratr Alexandrův, se stal předsedou zastupitelského orgánu a Theodoros Negris (1790–1824) pak státním kancléřem a ministrem zahraničí. Epidaurské zřízení ovšem i tak vytvořilo jenom teoretickou jednotu.

Povstání se nicméně poté šířilo ještě rychleji – osvobozeny byly Athény, Théby, z obklíčení vyvázla pevnost Mesolongi a povstalci porazili osmanské loďstvo u ostrova Chios. V té době se sice sultánovi podařilo zlomit odpor Ali paši Tepelenského a obsadit celé severní Řecko, nicméně pokusy tureckých vojsk probít se do středního Řecka byly neúspěšné. Povstalci za vedení legendárního, v té době již více než padesátiletého klefta Theodorose Kolokotronise (1770–1843) porazily v červenci 1822 tureckou armádu v bitvě u Dervenakie. Podobný osud čekal tureckou armádu o rok později, a tak až do roku 1825 byla mezi povstálými Řeky a Turky jakási rovnováha sil.

21 Sám Mavrokordatos působil v letech 1812–1818 na dvoře svého strýce Ioannise Georgiose Karatzase, jenž byl valašským knížetem

Mezinárodní ohlas povstání

Je zajímavé, že jakkoli se řecký boj nerozšířil do sousedních zemí, přicházeli odtud do Řecka četní dobrovolníci. Zvláště početné byly oddíly vedené známými bulharskými harambaši – hajduckými veliteli, jako byli Chadži Christov z Koprivšnice či Petr Mralijata ze Slivenu. Miloš Obrenović, jak jsme již výše předeslali, sice povstání vojensky nepodporoval, poskytoval však na svém území útočiště četným uprchlíkům z válečných zón a vykupoval také řecké zajatce, za což byl později, po vytvoření řeckého království, vyznamenán řeckým králem Otou I. nejvyšším státním vyznamenáním. Černoohorský vladyka Petr I. Petrović zase svým vyzývacím chováním nutil sultána udržovat v blízkosti Černé Hory oddíly, které by jinak mohly být použity v Řecku.

Zejména masakr na ostrově Chiu 1822 způsobil v Evropě vlnu soucitu a sympatií, jež vyústily v tzv. filhelénském hnutí. Řekové totiž nebyli pro Evropu těmi nezajímavými exotickými domorodci, jak kdysi Srbové, či nějakými potomky Dáků, jako Rumuni. V Kolokotronisových a Mavrokordátových bojovnících romantická Evropa viděla „*potomky hrdinů marathonských a salamínských*“. Všude vznikaly filhelénské spolky, které řecké povstalce podporovaly penězi i zbraněmi. Slavný francouzský malíř Eugène Delacroix emotivně zachytil na jednom ze svých nejlepších pláten *Vražďení na Chiu*, anglický básník, nejromantičtější z romantiků, lord George Byron se v roce 1823 vydal do Řecka s četnými dobrovolníky a také tam, v centru povstalců, v pevnosti Mesolongi, o rok později skončil svůj mladý život. Celé toto filhelénské hnutí vytvářelo tlak na vlády velmocí, směřující k tomu, aby vzaly Řeky pod svá ochranná křídla.

Rozbroje mezi povstalci

Tlak veřejnosti na vlády mocností nakonec nepolevil, ani když se v době válečného zátiší plně projevíly neshody mezi řeckými vůdci. Ústava totiž přenechávala veškerou moc civilní straně, peloponéským notáblům, fanariotům a bohaté řecké obchodnické elitě. Avšak za války vzrostl vliv vojenských velitelů a ti se také domáhali větší účasti na řízení země. Nepřátelství obou skupin řecký národně osvobozenecý boj velice neblaze poznamenalo a nakonec se zvrhlo v regulární občanskou válku (1823–1824). V čele vojenské strany, reprezentující bojovný Peloponés, stál vrchní velitel povstaleckých vojsk Theodoros Kolokotronis, „občanskou“ stranu reprezentoval především Alexandros Mavrokordatos. Obě skupiny vytvořily vlastní vlády, jež stály proti sobě. „Strana civilní“ se chtěla opírat o Francii a Anglii, „Strana vojenská“ počítala s podporou Ruska. Z anarchie vzešlo nové politické vedení v čele s bohatým loďářem z ostrova Ydry Georgiosem Kunduriotisem (1782–1848) a Alexandrem Mavrokordatem, jež podporovaly oddíly z pevninského Řecka, jimž se dokonce podařilo uvěznit Kolokotronise. V době, kdy se Řekové ve svém boji proti Turkům oslabovali vnitřními třenicemi, se o „řeckou otázku“ začaly zajímat velmoci.

Řecké povstání a velmocenský faktor

Jak jsme již výše uvedli, vývoj mezinárodní situace nebyl od počátku řecké věci zvláště příznivý. Tehdejší mezinárodní politika byla řízena konzervativní Svatou aliancí, založenou sice na popud ruského cara, nicméně dlouhodobě ovládanou rakouským ministrem zahraničí knížetem Klemensem Wenzlem Metternichem, jenž za souhlasu jak cara, tak pruského krále, prosazoval princip legitimismu a intervence proti revolučním hnutím a liberalismu. Když se Řekové obrátili na velmoci se žádostí o podporu, nebyli vyslyšeni. Lublaňská deklarace (1821) stigmatizovala vedle povstalců neapolských a piemontských i řecké, a na kongresu velmocí ve Veroně nebyla řecká deputace k jednání ani připuštěna. V duchu této politiky ostatně car Alexandr I. zcela hodil přes palubu i svého bývalého pobočníka Ypsilantiho.

Svatá aliance ovšem byla založena jako spojenectví tří křesťanských panovníků (byť každého jiné denominace) na křesťanských principech, a proto otázka podpory legitimismu tureckého sultána, potlačujícího práva osmanských křesťanů, činila zejména Alexandrovi jisté problémy, tím spíše, že většinu osmanských křesťanů, nemluvě již o povstaleckých Řeckách, tvořili souvěrci Rusů, pravoslavní křesťané. Ze všech členů Svaté aliance proto měl Alexandr vůči řeckým povstalcům největší sympatie, ostatně i s ohledem na svého ministra zahraničních věcí Joannise Kapodistriase. Carova podpora řecké akci ovšem nebyla taková, jakou si schopný rodák z Korfu představoval, a proto Kapodistrias po vzájemné dohodě, bez skandálu a se zachovanou Alexandrovou přízní, vystoupil z ruských služeb, aby se mohl plně věnovat podpoře povstalců. Přesídlil do Švýcarska, odkud v řecké věci působil na evropské vlády a podporoval povstalce penězi i nákupem zbraní.

Alexandr sice nepřistoupil, a s ohledem na Svatou alianci ani nemohl přistoupit, k nějaké individuální válečné akci vůči osmanskému impériu, nicméně 6. července 1821 předal jeho vyslanec Portě ultimátum, v němž jménem svým i jménem Evropy obviňoval Portu ze surovosti vůči křesťanům, požadoval potrestání viníků masakrů (a to ten největší na Chiu měl teprve přijít) a požadoval právo Ruska na sanaci situace v podunajských knížectvích. Pro tuto politiku (a vlastně posílení svého vlivu na křesťany v osmanské říši) car požádal o podporu Svaté aliance. Francie (která k alianci přistoupila v roce 1818) a Prusko by takovouto podporu Rusku byly ochotny poskytnout, proti ovšem bylo Rakousko a také Velká Británie, která sice nebyla členem aliance, ale s jejímž mocenským (a zejména námořním) potenciálem se pochopitelně muselo počítat. Porta vycítila tuto evropskou nejednotu a ruský požadavek odmítla, což vedlo 29. července 1821 k přerušení rusko-tureckých diplomatických styků. Rusko se tak sice samo nemohlo pouštět do žádných protitureckých akcí, ale zahájilo dlouhá a složitá jednání s Rakouskem a Británií, jejichž výsledkem bylo alespoň to, že Turecko bylo nuceno stáhnout svá vojska z podunajských knížectví. Pro samotné řecké povstání ovšem nebylo učiněno nic.

Poprvé v dějinách velmocenské politiky se ale ukázalo, že vzdělaná veřejnost dokáže mnohé. Kampaň filhelénských skupin postupně měnila nálady některých vlád ve prospěch Řeků. Nejviditelnější změny nastaly v této souvislosti v britské politice, kde koncem roku 1822 nastoupil na místo ministra zahraničí George Canning (1770–1827), představitel anglických obchodních a průmyslových kruhů nešlechtického původu, který velice rychle vymanol britskou zahraniční politiku z vázanosti na Metternichovy plány. Britská vláda se pod jeho vlivem rozhodla uznat Řeky za bojující stranu (národ ve válce) a tím jejich odboji poskytla legitimitu. Učinila tak jednak proto, aby uspokojila britské veřejné mínění, s druhé strany však stál i záměr paralyzovat ruskou prestiž a vliv mezi pravoslavnými Řeky, zejména pak mezi jejich vojenskou stranou. V důsledku změny britského postoje se pozice řeckých povstalců výrazně zlepšila. To rovněž vedlo k aktivizaci ruské diplomacie.

Rusko se rozhodlo řecký problém internacionalizovat. V lednu 1824 přišel car Alexandr I. s iniciativou, jejíž součástí byl projekt nastolení míru v Řecku, počítající s vytvořením nezávislého řeckého státu. V červnu 1824 proto byla na jeho popud v Petrohradě zahájena velmocenská konference, jednající o ruském návrhu, který předpokládal vytvoření tří vazalských řeckých knížectví. Ty sice měly zůstaty pod suverenitou Porty, nicméně jejich existenci měly garantovat evropské velmoci. Porta tento návrh odmítla, mj. i díky náznakům knížete Metternicha, že nebude vystupovat proti rozhodnému zásahu sultánových vojsk vůči povstalcům, a také Velká Británie byla rozhodnuta návrhy nepřijmout v obavě z dalšího posilování ruského vlivu ve Středomoří. Konference tak skončila neúspěchem. Podobně neúspěšná byla i další petrohradská konference, konaná v únoru roku 1825, tentokrát záměrně bez Velké Británie. Byl to tedy vlastně pouze jakýsi kongres Svaté aliance. Jejím výsledkem se stal jen návrh Portě na zprostředkování jednání mezi ní a povstálými Řeky. Sultán ovšem tento návrh odmítl. Měl k tomu své dobré důvody. S řeckým povstáním to totiž v té době již vypadalo více než špatně.

Egyptané na scéně

Sultán Mahmut II., jemuž se za tři léta nepodařilo potlačit povstání vlastními silami, a jehož vojska utrpěla několik ostudných porážek, se totiž obrátil s žádostí o pomoc na svého mocného egyptského vazala Muhammada Alího. Ten, jak již víme, prováděl v Egyptě po řadu let reformní politiku a podařilo se mu výrazně zmodernizovat armádu i loďstvo. Jednání byla úspěšná, nicméně sultán musel Muhammadu Alímu za pomoc přislíbit správu Kypru, Kréty a Moreje. Nalákán možností výrazného rozšíření své moci tak koncem roku 1824 vypravil Muhammad Alí do Řecka egyptské loďstvo s početným vojskem pod velením svého nevlastního syna Ibráhíma, jež sultán předem jmenoval peloponéským valím. Egyptský expediční sbor přezimoval na Krétě, v únoru 1825 se vylodil v jižním Řecku a okamžitě začal ničivou válku. Během roku si Egyptané podrobili

téměř celý Peloponés, a to i přes to, že Kuduriotisův výkonný výbor propustil Kolokotronise a opět jej jmenoval vrchním velitelem řeckých povstaleckých sil. Egyptský útok navíc umožnil sultánovým jednotkám ze severu vpadnout do středního Řecka a oblehnout pevnost Mesolongi, hlavní povstalecké útočiště pevninského Řecka, v níž předtím, v roce 1824, zemřel na malárii lord Byron.²² Řekové nebyli s to odolávat ohromné vojenské přesile Egyptanů. Jejich postavení se stávalo den ze dne svízelnější.

Nový velmocenský nátlak

V této tísní Řekové požádali o anglický protektorát; nedlouho před tím jmenovaný nový premiér George Canning vstoupil dokonce v úřední jednání s prozatímní řeckou vládou, Británie poskytla povstalcům také vysokou půjčku. To přimělo i nového energičtějšího ruského cara Mikuláše I. (1796–1855), který se prosinci 1825 ujal vlády po svém starším bratrovi Alexandrovi, jenž zemřel bez potomků, aby účinněji zasáhl do řecko-tureckých poměrů. V dubnu 1826 se o řeckých věcech dohodl ruský ministr zahraničních věcí kníže Karl Robert Nesselrode (1780–1862) s britským mimořádným vyslancem na korunovaci cara Mikuláše, hrdinou od Waterloo, Arthurem Wellesleym, vévodou z Wellingtonu (1769–1852): pokusí se důrazně o smíření Porty s řeckými povstalci na základě podobné samosprávy, jakou již měli Srbové; Řecko se tedy mělo stát autonomním poplatným státem pod tureckou svrchovaností.

Ještě předtím ruský car ultimativním způsobem žádal Portu, aby úplně splnila ustanovení bukureštské mírové smlouvy z roku 1812, týkající se mimo jiné zejména zajištění srbské autonomie a úpravy státní správy v rumunských knížectvích. Na radu anglické a rakouské diplomacie Porta ruským požadavkům vyhověla ve smlouvě, podepsané v besarabském Akkermanu, o níž jsme pojednali již v souvislosti s koncem srbského povstání.

Konec janičárského sboru

Mahmut II. se ukázal povolnější, protože mu v dané situaci nic jiného ani nezbývalo. Nedlouho před tím se mu totiž podařilo uskutečnit plán Selima III. a svůj sen z prvního roku vlády – tedy zrušení janičárského vojska. Janičáři již v té době ztratili podporu veřejnosti a ve srovnání s úspěšným egyptským vojskem se také jasně ukázala jejich vojenská bezvýznamnost. Sultán proto vydal dekret o zřízení nové armády. Nové vojsko mělo být mj. oděno do uniforem evropského stříhu, s fezy jako pokrývkou hlavy. Do nových jednotek měli být zařazovány vždy jen malé skupiny janičárů, aby tak snáze splynuly s novými oddíly, cvičenými egyptskými instruktory. Sultánovi se podařilo pro své plány získat i nejvyšší islámské duchovní. Janičáři se přesto rozhodli ke vzpouře. S ní ovšem Mahmut,

22 Hrdinská epopej obrany pevnosti skončila 22. dubna 1826, kdy se obránci rozhodli probít z obklíčení. Tento pokus však nevyšel, Turci vtrhli do města a zbytek obhájců pak vyhodil do povětří skladiště prachu. Pod troskami zahynuli všichni obránci i část útočících tureckých jednotek.

na rozdíl od svého nešťastného předchůdce, počítal a byl na ni dobře připraven. Do Cařihradu tajně povolal jednotky nově vycvičených vojáků, kteří pak, s požehnáním muslimských duchovních, vzpouru zakrátko krvavě potlačili. Celkem bylo v Cařihradě během vzpoury podle tamního britského velvyslance Stratforda Canninga (bratrance George Canninga) zmasakrováno asi 6 000 janičářů, a během následujících týdnů byla povražděna i většina janičářských posádek ve vnitrozemí. Zároveň se zrušením janičářského sboru byla zrušena též feudální sipáhijská jízda.²³ Svůj velký sen tak Mahmut II. splnil, nicméně neurovnané vojenské poměry po zániku janičářského sboru jej přivedly do velkých potíží, o nichž ještě dále uslyšíme a nutily jej k ústupkům vůči mocenskému nátlaku Ruska.

Povstání před porážkou

Zatím události v Řecku spěly k nešťastnému konci. Egypťané po celá dvě léta Řecko drancovali. Hrdinský pád Mesolongi (1826) byl velkou ranou pro Řeky, ale oživil evropské filhelénství. V té chvíli se Anglie stala nejsilnější oporou řeckého povstání. Když padla i athénská Akropole (1827), ocitlo se celé kontinentální Řecko v rukou nepřátelských. Zdálo se, že je řecký odpor zlomen a řecká revoluce u konce. Všechno svědčilo o tom, že se bude opakovat srbský rok 1813. Řecká národní vláda zachovala ve své moci jen Euboii a některé egejské ostrovy. Veškeré své naděje tak skládala v pomoc ze zahraničí. Odpor však i nadále pokračoval: řecké národní síly se zdály být nevyčerpatelné. Oddíly seskupené v horských oblastech Pelopónésu kolem Kolokotronise, a na ostrovech, kde operovala flotila Georgiose Sachtourise (1783–1841) a Andrease Miaulise Vokose (1768–1835) z Ydry, pokračovaly v odporu a nutily velmoci, aby konečně zakročily ve prospěch řecké věci.

Navarino a rusko-turecká válka

K anglo-ruské iniciativě z dubna 1826 se přes jisté váhání připojila i Francie; Vídeň a Berlín odmítly. V červenci roku 1827 tak vznikl nový trojspolek velmocí k řešení řecké otázky. Šlo o to, aby byla Porta donucena, třeba i pohružkou, přistoupit na příměří s řeckými povstalci a zabránit tak dalšímu prolévání krve. Řekové, jejichž národní shromáždění odhlasovalo roku 1827 novou liberální ústavu a zvolilo za zatímního správce státu – vlastně prvního řeckého prezidenta – Joannise Kapodistriase, projeví ochotu k příměří za podmínek stanovených spojenými velmocemi, jež předpokládaly autonomii Řecka pod tureckou svrchovaností, ačkoli nová ústava zdůrazňovala naprostou ne-

23 To vlastně znamenalo zánik sipáhijského systému jako takového. V roce 1832 totiž Mahmut II. postátnil i vybírání renty z jednotlivých timárů. Každý sipáhija byl povinen uzavřít s vojvodou příslušného kazu dohodu, kterou se za finanční náhradu zřikal práva vybírat od rolníků dávky za užívání půdy. Ty měli rolníci odvádět přímo do státní poklady a jejich výběrem měli být pověřeni zvláštní úředníci. Feudální renta se tak vlastně změnila v pozemkovou daň. Ta se začala vybírat v podobě desátku z půdy podle zákona z roku 1840. V roce 1844 získali bývalí sipáhijové jako kompenzaci penze a zanikli jako zvláštní skupina.

závislost národního státu. Porta však odmítla podvolit se požadavkům trojspolku. Bylo proto třeba ráznějších opatření.

Když vyjednávání nemělo úspěchu, rozhodli spojenci vyslat anglicko-francouzsko-ruskou flotilu pod vedením admirála Edwarda Condingtona (1770–1851) blokovat turecko-egyptské loďstvo u řeckých břehů. Náhodný incident u navarinského zálivu na jihozápadním pobřeží Peloponésu, kde bylo soustředěno egyptsko-turecké loďstvo, vyvolal 20. října 1827 obrovskou námořní bitvu, v níž spojené eskadry tří mocností nepřátelské loďstvo úplně zničily. Mahmut II. ovšem i za této situace prokázal velkou neústupnost a dokonce, vzhledem k tomu, že velmoci nebyly s říší ve válečném stavu, požadoval náhradu za zničené loďstvo.

V této době ale zemřel britský premiér G. Canning a na jeho místo se dostal vévoda Wellington, jenž vykazoval vůči Turecku větší zdrženlivost. Nová britská vláda tehdy dokonce ústy krále Jiřího IV. nazvala navarinskou bitvu nešťastnou událostí. Rusko však za dané situace projevovalo stále větší bojovnost. Navarinská bitva, která vyvolala velké nadšení filhelénů, tak byla ve skutečnosti jen úvodem k rusko-turecké válce, které už ani anglická torystická diplomacie Wellingtonova, ani snahy knížete Metternicha nedovedly zabránit. Britská nepřítel vůči ruským činům byla do značné míry vyvolána také osobností řeckého „prezidenta“ Joannise Kapodistriase, o němž samozřejmě bylo známo, že je ruským oblíbencem. V bojových aspiracích Rusko podporovala pouze Francie. Sultánovo odstoupení od Akkermanské smlouvy pak poskytlo Rusku *casus belli* a 26. dubna 1828 tak Rusko vyhlásilo Turecku válku. Francie pak na základě tohoto ruského kroku prosadila záměr vyslat na Peloponés svůj expediční sbor a donutit Ibráhíma, potažmo Muhammada Alího, ke stažení egyptských oddílů z Řecka, k čemuž také do podzimu došlo. Osamocené turecké oddíly na pevninském Řecku, odkud se musela většina sultánových sil stáhnout na ruské bojiště, se pak staly terčem obnovených útoků řeckých povstalců, kteří je ze středního Řecka zcela vypudili.

Ruské operace na Kavkaze pod vedením Ivana Fjodoroviče Paskeviče (1782–1856), jenž měl zkušenosti již z předcházející rusko-turecké války, byly velmi úspěšné. Ruská vojska dobyla v červnu 1828 pevnost Kars, později i Ardahan a v následujícím roce prakticky zničila celou kavkazskou osmanskou armádu. Na balkánské frontě zpočátku ruská armáda takových úspěchů nedosáhla, nicméně v roce 1829, poté, co její velení převzal hrabě Ivan Ivanovič Dibič (původem ze starého slezského rodu Diebitsch, 1785–1831), prorazila tureckou obranu a podařilo se jí přejít za pomoci bulharského obyvatelstva, jež ruská vojska vítala jako osvoboditele, Starou Planinu, což bylo do té doby považováno pro cizí vojska za nemožné (proto ruský vojevůdce ke svému jménu dostal přízvisko Zabalkánský), zmocnila se Drinopole a nebezpečně se blížila k Cařihradu.

Evropští diplomaté v tureckém hlavním městě, které bylo zachváčeno panikou, radili Portě, aby co nejdříve uzavřela mír. Dne 14. září 1829 tak byla v Drinopoli podepsá-

na mírová smlouva, jejíž podmínky byly pro poražené Turecké poměrně mírné. Kromě některých územních zisků na Kavkaze a rektifikace hranic v oblasti dunajského ústí, reparací a úpravy režimu obchodní námořní plavby na Černém moři a v Úžinách, Rusko dosáhlo především toho, že se Porta zavázala poskytnout Srbsku a Řecku autonomii a potvrdit zvláštní postavení podunajských knížectví pod ruským vlivem. Ruská diplomacie, tak, i bez velkých územních zisků, triumfovala: oslabilo již tak slabou tureckou moc a získala značný vliv na Balkáně. Navíc se zdálo, že osvobození Řecka bylo těsně spjato s vítězstvím ruských zbraní. Tomu však chtěla právě Anglie zabránit. Na velmocenské konferenci v Londýně (v únoru 1830) na návrh britského ministra zahraničí George Hamiltana Gordona z Aberdeenu (1784–1860) bylo Řecko prohlášeno nezávislou dědičnou monarchií. Anglie tak obratně oddělila řeckou otázku od drinopolské mírové smlouvy a posílila svou prestiž v novém státě.

Vznik řecké monarchie

Řekové ovšem nezískali ani zdaleka vše, za co povstalci bojovali, ostatně, k jednání Londýnské konference nebyli ani přizváni a o možnosti republikánského zřízení se mezi velmocemi neuvažovalo ani na chvíli. Nový stát zahrnoval Peloponés, Kyklady a pevninské Řecko po záliv Artu a Volo. Za krále byl pro Řecko vybrán Leopold z rodu Sasko-Kobursko (Gothajského), který ovšem nezískal dostatečné záruky mocností pro své liberální plány v Řecku, nabídku odmítl (a o rok později se stal belgickým králem). Zemi prozatím vládl na základě rozhodnutí z roku 1827 jako prezident Joannis Kapodistrias, těšící se ruské podpoře a naopak britské nedůvěře, jenž hodlal z Řecka učinit moderní stát západoevropského typu. Rozdělení řecké společnosti tím ale ani zdaleka neskončilo a Kapodistrias byl nakonec v říjnu 1831 zavražděn. Po jeho smrti propukla v zemi nová občanská válka, jejíž hrůzy podle dobového svědectví údajně předčily i řádění Ibráhímova vojska. Po dlouhých jednáních nakonec Velká Británie, Francie a Rusko uzavřely 7. května 1832 smlouvu s bavorským králem Ludvíkem I. o tom, že dědičným panovníkem nezávislého řeckého království se stane jeho tehdy ještě nezletilý syn Otto (1815–1867, vládl v letech 1833–1862). Řecko přitom mělo stát pod ochranou signatářů smlouvy. Nedořešena zůstala otázka Kréty, již až do roku 1840 okupovala Ibráhímova vojska. Kréta se tak stala bolavou řeckou patou a místem mnoha povstání, než nakonec, v roce 1899 získala svoji samosprávu a konečně v roce 1913 byla připojena k Řecku. Oto se v lednu 1833 vylodil v Naupliu a v roce 1834 přesídlil do Atén, jež se staly novým hlavním městem Řeckého království. Téhož roku turecká posádka opustila Akropolí.